

HISTORY OF ARCHITECTURE

HISTORIA ARCHITEKTURY

MAŁGORZATA MARIA ROZBICKA

Prof. DSc PhD Eng. Arch.

Warsaw University of Technology

Unit of Polish Architecture

e-mail: mrozbicka@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1311-4835>

WŁADYSŁAW MARCONI, FREE-PRACTICING ARCHITECT (1848–1915), PART 2: STABILIZATION, ACQUIRING NEW COMPETENCES AND STRENGTHENING PROFESSIONAL AND SOCIAL POSITION (CA. 1888–1898)

**WŁADYSŁAW MARCONI, ARCHITEKT WOLNO PRAKTYKUJĄCY (1848–1915).
CZĘŚĆ II. CZAS STABILIZACJI, ZDOBYWANIA NOWYCH KOMPETENCJI
I UMACNIANIA POZYCJI ZAWODOWEJ I SPOŁECZNEJ (OKOŁO 1888–1898)**

ABSTRACT

The architectural work of Władysław Marconi, one of the leading representatives of the mature, and in particular the late phase of historicism in Polish architecture, although it seems to be widely known, is generally only in the field of works completed by him in the peak period of his career, from about 1900 to 1915. The main objective of the research was therefore to identify, on the basis of source publications and preserved archival materials, the so far unstudied design activity of W. Marconi from the period of about twenty years preceding his achievement of the status of one of the most outstanding Warsaw architects at the turn of the 19th and 20th centuries.

The first part of the article discusses the architect's achievements in the years 1877–1888, when he laboriously built the foundations of his professional independence. In its currently published part, I present the results of research on the architectural oeuvre of W. Marconi from the years 1888–1898. Years in which his design practice in Warsaw and in the provinces of the Kingdom of Poland began to stabilize, and then to develop more and more rapidly — initially mainly towards the design of religious buildings and tenement houses, and from 1893 urban and rural residential buildings, as well as the conservation and modernization of historic residences. Which, taking into account his parallel growing social and organizational activity, already in the late 1890s, allowed W. Marconi to achieve the position of one of the most famous and respected Warsaw architects.

Keywords: Władysław Marconi, Polish architecture, historicism

STRESZCZENIE

Twórczość architektoniczna Władysława Marconiego, jednego z czołowych przedstawicieli dojrzałej, a w szczególności późnej fazy historyzmu w architekturze polskiej, choć wydaje się być powszechnie znana, to na ogół jednak tylko w zakresie dzieł zrealizowanych przez niego w szczytowym okresie kariery, od około 1900 do 1915 roku. Zasadniczym celem badań było zatem rozpoznanie, w oparciu o publikacje źródłowe i zachowane archiwalia, szerzej dotąd nieopracowanej działalności projektowej W. Marconiego z okresu około 20 lat poprzedzających osiągnięcie przez niego na przełomie XIX i XX wieku statusu jednego z najwybitniejszych warszawskich architektów.

W pierwszej części artykułu zostały omówione dokonania architekta z lat 1877–1888, kiedy to mozołnie budował podstawy swojej zawodowej niezależności. W obecnie publikowanej, drugiej części artykułu, przedstawiono wyniki badań dotyczących architektonicznego *oeuvre* W. Marconiego z lat 1888–1898. Lat, w których, jak wykazały badania, jego praktyka projektowa w Warszawie i na prowincji Królestwa Polskiego zaczęła się stabilizować, a potem coraz szybciej rozwijać — początkowo głównie w kierunku projektowania obiektów sakralnych i kamienic, a od 1893 roku miejskich i wiejskich budynków mieszkalnych oraz konserwacji i modernizacji zabytkowych rezydencji. Pozwoliło to Władysławowi Marconiemu, biorąc pod uwagę równolegle rosnącą jego aktywność społeczną i organizacyjną, już w końcu lat 90. XIX wieku osiągnąć pozycję jednego z najbardziej znanych i poważanych warszawskich architektów.

Słowa kluczowe: Władysław Marconi, architektura polska, historyzm

1. INTRODUCTION

1.1. Goal of the paper

Władysław Marconi's design achievements, as one of the leading representatives of the mature, and in particular the late phase of historicism in Polish architecture, although generally widely known, are mainly in the context of the works completed by him in the years 1900–1915. On the other hand, our knowledge of W. Marconi's achievements from the period preceding his achievement of one of the most outstanding Warsaw architects at the turn of the 19th and 20th centuries is still dispersed, incomplete and not deepened. This fact prompted me to attempt to take a closer look at this initial period of his professional activity, spanning two decades. A period within which two basic stages of his career development can be distinguished. The stage of laboriously building the foundations of professional independence in the years 1877–1887, which I discussed in the first part of the article, and the stage presented today, covering the years 1888–1898, of strengthening his position as a freely practicing architect-designer and conservator, and of developing social and organizational activity in the associations of Warsaw technicians and architects.

1.2. Methods

Achieving the set research goal required relying mainly on source materials. In the course of the research, apart from publications from the period in professional magazines and the Warsaw press, the most helpful were the archival materials stored in several collections of the National Museum in Warsaw, which, although fragmentary, contain numerous working drawings and sketches, inventory notes, cost estimates and bills, as well as W. Marconi's correspondence with clients, often constituting an invaluable source of information.

1.3. Scope

In this part of the article, I present the results of my research on the architectural *oeuvre* of W. Marconi from the years 1888–1898. This is the time when his

situation on the Warsaw architectural market began to stabilize, and then in 1893 it moved to the phase of expanding his design practice to include conservation issues and further strengthening his professional position as a conscientious and creative architect-designer strongly involved in social and association activities. This period was closed by W. Marconi's appointment in 1898 as the contractor-builder of the most modern building of the 'Rossya' Insurance Company in Warsaw at Marszałkowska Street, the construction of which in the years 1898–1900 marked the beginning of the last, most creative and fruitful stage of his professional career.

1.4. Literature review

The most extensive contemporary studies of the analysed stage of W. Marconi's design activity have so far remained short texts in the biographical dictionaries of S. Łoza (Łoza, p. 1954, pp. 191–192; Łoza, 1958, pp. 193–195) and T. S. Jaroszewski and A. Rottermund (Jaroszewski, Rottermund, 1974, pp. 605–606). Only the architect's achievements in the field of conservation and modernization of architectural monuments have been studied in more detail (Rozbicka, 2019, pp. 7–76). At the same time, it should be noted that W. Marconi's work, especially from the period from about 1900 to 1915, is taken into account in virtually all synthetic and detailed studies on Polish architecture at the turn of the nineteenth and twentieth centuries.

2. THE BEGINNINGS OF PROFESSIONAL STABILITY (1888–1892)

For architect Władysław Marconi, a graduate of the Imperial Academy of Fine Arts in St Petersburg, the years 1877–1887 were a time of gaining his first clients and building the foundations of his professional independence in Warsaw. His career began to accelerate only after winning prizes in two important architectural competitions, in 1887 for the Church of St Florian in Prague and in 1888 for the building of the Board of the Jewish Community at

Grzybowska Street in Warsaw. Finally, this gave him the opportunity to present his skills more widely, both in the field of designing sacred and secular architecture, and as a result, at the turn of the 1880s and 90s, it resulted in an increase in the number and scale as well as the thematic diversity of the design tasks commissioned to him.

2.1. First designs and realizations of churches and chapels

W. Marconi received his first professional commissions for the design of monumental sacral buildings as early as 1890 from the Committee for the Construction of the Parish Church of St Florian in Mogielnica in the Warsaw Governorate (now Mazowieckie Voivodeship, Grójec District) (Kiślański, 1894, p. 40; MNW Zb. Arch., sign. 103, vol. II) and from the Consistory of the Evangelical Reformed Church — the initiator of the construction of a filial church in the now non-existent village Kuców in the Piotrków Governorate (now Łódź Voivodeship, Bełchatów District) (*Opis historyczny Zboru...*, 1899, pp. 17–18). His next commission the architect obtained in the second half of 1891 on the recommendation of Władysław Kiślański, director of the Warsaw Museum of Crafts and Applied Arts. The commissioner was the Committee for the construction of the church of St Nicholas in Kamenskoye (now Kamienskie) near Yekaterislaw (now Ukraine, Dnipropetrovsk Oblast) (MNW Zb. Fot. i Ikon., file no. 919), which represented a group of about 600 Poles employed in the local metallurgical plants of the Belgian company ‘Kokerkil’ and the Warsaw Steel Factory (Pavliuk, Ganciarz, 2018, p. 178). Let us add that in the same year, the architect voluntarily made a design of the chapel at the former Kościelna Street in the so-called Otwock Villas (now Otwock) (Diehl, 1893, p. 30).

The first of the sacral buildings designed by Marconi was a Gothic Revival chapel built in 1892 in the so-called Wille Otwockie. The initiator of its construction was the owner of Otwock Wielki, Zygmunt Kurtz, and a group of people who, like W. Marconi, stayed there every year on vacation. It was a modest in form and scale, single-nave, rectangular brick church *with a slender turret, with two wide entrances*, the facade of which was crowned with a stepped gable with blendes and a triad of lancet windows (M.G. 1892, pp. 94–95) (Ill. 3A).

The churches in Mogielnica and Kuców were built only in the years 1893–1895. However, it was only in the architecture of the Evangelical Reformed church in Kuców that W. Marconi managed to, at least partially implement the model of an irregular

temple in the so-called Vistula-Baltic style. Architectural model *with one tower on the front, not in the middle, but on the side*, which he developed on the occasion of the competition for the church of St Florian, (*Sprawozdanie Komisji...*, 1887, pp. 93–94). This small, Gothic-Revival church, with a vaulted single-space interior, was a modestly decorated brick building with a gable roof and stepped gables, with a facade flanked on one side by a square in plan, buttressed tower, and on the other by a corner arcade, covering the side entrance, (*Opis historyczny Zboru...*, 1899) (Ill. 3B).

Archival materials from the years 1890–1891 (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. II) indicate that promoted by the architect the minimalist in detail, picturesque, towerless or single-tower interpretation of the Vistula-Baltic brick style, was generally not accepted by his other clients, who, as a rule, inevitably sought simple and cheap solutions, but had to take into account the architectural and aesthetic aspirations of the founders and parishioners.

This state of affairs is well illustrated by the design and implementation history of the parish church of St Florian in Mogielnica — the largest of the sacral buildings ever completed by W. Marconi. The church, originally designed by the architect in 1890 as a towerless, four-bay, transept-less basilica with a shallow, rectangular chancel enclosed with auxiliary and residential rooms, whose modestly decorated brick facade with a steeple tower, double entrance and stepped gable with pointed blendes and a triad of windows, was to be flanked on one side by a polygonal staircase turret, and on the other by the enclosure of the entrance to the burial crypt (MNW, Zb. Arch., ref. no. 103, vol. II). While the church, which was finally built in Mogielnica in the years 1893–1895 according to the design of W. Marconi officially approved in 1891 (Omilanowska, 2003, p. 34), although it was also a basilica in the ogival brick style, but with three bays, a transept and a polygonal ended chancel, and a monumental, two-tower facade with a relatively rich, formally diverse brick décor. In the architecture of the completed church, only the side stair turret and the stepped form of the facade and transept gables have survived from the original design (Ill. 1).

Initially, Marconi tried to create the architecture of the church of St Nicholas in Kamenskoye on the basis of his unbuilt design of the church in Mogielnica from 1890 (Ill. 1A). Therefore, he proposed that it should be a three-nave basilica topped with a tower steeple. Its facade should have a stepped gable filled with pointed blendes and a trinity of windows and a double entrance in the

form of pointed arcades. His design also included a side, angular staircase turret and a one-storey extension with a descent to the crypt. In the end, however, in accordance with the will of the clients, the interior of the church Marconi designed individually. He divided it into two naves, of different widths and heights, added two simple side chapels, and replaced the descent to the crypt with a corner arcade protecting the side entrance (MNW Zb. Fot. i Ikon., file no. 919/31) (Ill. 2).

The design of the church of St Nicholas in Kamenskoye, corrected by Marconi, was accepted by the local Committee in 1892 (MNW, Coll. Fig. and Icon., file no. 919). Despite this, it was not implemented. Perhaps also this time, Marconi's preferred picturesque/irregular, restrained in detail interpretation of the Vistula-Baltic style turned out to be too ascetic and formally not obvious enough as an architectural symbol of the national identity of a group of parishioners living in the Polish diaspora in the distant Eastern Borderlands. The fact is that the Gothic-Revival church of St Nicholas, finally built in Kamenskoye in 1897 according to the design of the Polish architect from Kharkiv, Marian Charmański (1859–1925) (by the way, today considered one of the largest and *most beautiful temples of the Western tradition in the east of Ukraine* (Skowrya, 2019, p. 15)), is a brick hall temple with polygonal side chapels, with a richly decorated two-tower facade and entrance, interestingly, in the typical for Marconi form of two ogival arcades.

2.2. First designs and realizations of tenement houses in Warsaw

The competition successes of 1887–1888 brought Marconi new customers not only in church circles, but also among the owners of Warsaw tenement houses planning to modernize their properties in connection with the construction of the municipal water supply and sewage system from 1883.

The architect received his first order for the reconstruction, extension and the stylish design of the tenement house facade, possibly in 1889 from Count Ludwika and Władysław Mielżyński, owners of the property at 7 Królewska Street in Warsaw. According to the surviving design sketches, the tasks entrusted to him included, related to the connection of the tenement house to the municipal water and sewage system, the correction of the plan of the existing two-storey front house with an outbuilding, as well as the design of a new three-storey side outbuilding and a stable and coach house with adjacent cloacas (MNW, Zb. Arch., sign. 103, vol. 1). The order most likely also included the development of

a new décor of the tenement house seven-axis facade from Królewska Street, which the architect designed using the forms of the mature Italian Renaissance. Its ground floor was distinguished by rustication, the sides were marked with delicately outlined avant-corps, and the central axis was emphasized by a gate passage and a balcony located above it. The entire facade décor with a prominent under-eaves cornice was complemented with balconies on the second and sixth axis and windows of different sizes and frames depending on the rank of the storeys (Ill. 4A, 5A).

W. Marconi received another commission for the modernization, extension and design of the facade of the existing tenement house in 1891 from Count Aleksander Broel-Plater — the owner of the property at Aleje Jerozolimskie 76 [28] (No 1574 F) in Warsaw (Łoza, 1958, p. 194).

The development of the plot had previously consisted of a two-storey front house and three outbuildings surrounding the yard, designed by the builder Leon Rakowski (1819–1881) (Łoza, 1954, p. 254), of which A. Count Broel-Plater planned to demolish the rear one, probably one-storey, and replace it with a new, basement, two-storey building with a usable attic (MNW, Zb. Arch., ref. 103, vol. 1I). W. Marconi began working on its design as early as 1891. The preserved sketches show that he intended to locate two three-room apartments on each floor, and to give its facade, topped with a mansard roof, a modest, Renaissance-Revival décor (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. II).

The construction of the transverse outbuilding probably began in 1892. Earlier, since 1891, W. Marconi coordinated and supervised renovation, construction and cleaning works carried out in stages until about 1903 in the front house, side outbuildings and in the courtyard of the tenement house. From the partially preserved correspondence between the architect and Count A. Broel-Plater (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. II), we know that Marconi, apart from being the author of the designs and supervising the construction of the rear outbuilding and the decoration of the front facade, also supervised, among other things, the plastering of its courtyard elevations, the execution of flashings and roofing, the construction of plumbing and gas installations, improving ventilation, developing the yard and modernizing some apartments. In addition, he was involved in real estate administration and apartment rental. From the correspondence, we also know how closely the architect cooperated with the owner in making design decisions, in particular those concerning the décor of the front facade. For example, in August 1893, Count A. Broel-Plater wrote to

Marconi in a letter from Paris that *the balconies were to be convex L. XV, (...) at the top, instead of coats of arms, please have the ornament L. XV made (...). Wouldn't it be desirable to make the same decoration over the 6 windows of the first floor and maybe even over the 9 windows of the second floor as you drew over the windows of the ground floor? In any case, it seems to me that between the windows of the first and second floors a rosette or other prank should be ordered to make the house look less naked* (MNW, Coll. Arch. sign. 103, vol. II).

Completed in the early autumn of 1893, the nine-axis facade of the front house of the now non-existent two-storey tenement house at 76 Jerozolimskie Avenue [28], in accordance with the owner's wishes, was designed by Marconi in the shape of a palace in the *Louis XV style*. In this taste, the architect composed it and developed its Rococo-Revival detail. Both the one decorating the pilastered, topped with a tympanum, three-axial shallow central avant-corps with a passage gate in the rusticated ground floor zone, as well as the side pseudo-avant-corps separated by colossal pilasters and other elements of its architectural décor, such as a balustrade attic with vases, a cordon cornice and window frames (Ill. 5C).

The third commission known to us of a similar scope was received by W. Marconi in 1892 from Teresa Glikson.¹ It concerned the conversion of the front house and the construction of three outbuildings on property No. 1582 D, at 11 Bracka Street in Warsaw (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. I). A property with an unusual, trapezoidal shape, the front of which was occupied by a two-storey front house, once owned by the Gołaszewski family, rebuilt around 1875 by L. Rakowski (Zieliński, 1995, p. 205), and from the south extended by a triangular, three-storey, three-axial annex.

Marconi designed three four-storey outbuildings with basements, in a layout strictly adapted to the shape of the plot. On each floor, he placed two three-room apartments. the representative part of which was accessible from the staircase in the rear outbuilding, and the kitchen part from the stairs in the side wings. Unfortunately, we do not have information about the external architectural form that architect planned to give them.

We also do not know in detail the scope and nature of the alterations made by Marconi in the existing front house. On the basis of the surviving

archives, however, we have grounds to believe that he was the author of the design of the Baroque-Revival interior of the passage gate (MNW, Coll. Arch., sign. 103, vol. I) and the Renaissance-Revival décor of the front facade (Kiślański, 1894, p. 40). Classically divided by Marconi into a rusticated plinth part with a gate opening on the axis and shop windows on the sides, and a zone of floors with balconies in the third and seventh axes and rectangular windows of varied Renaissance-Revival framing. The whole was crowned with a prominent cornice, constituting, like the cordon separating the ground floor, an element linking *the restrained* architecture of the main part of the building with the also Renaissance-Revival, but formally richer and varied décor of the adjacent three-axial annex (Ill. 5B).

It is difficult to say whether the designs of the tenement house at 11 Bracka Street developed by Marconi were faithfully implemented, because in January 1893 T. Glikson unexpectedly resigned from his services and entrusted further supervision of the construction to the builder Józef [?] Dietrich (1858–1909 [?]) (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. I).

W. Marconi seems to have received his first commission for the execution of a comprehensive design of a tenement house on plot No. 1713A at 3 Piękna Street in Warsaw,² probably as early as 1890. Although also in this case the new tenement house was to be designed in connection with the existing building. The client was Józef, Prince of Kozielsk Puzyna, landowner, justice of the peace of the Brzeg county, owner of the Hremiacze estate (today. Belarus, Brest Oblast).

The eastern part of J. Puzyna's spacious plot was occupied by a fairly narrow, cobbled courtyard surrounded by wooden utility buildings. Its western part was occupied by the remains of the former garden. At the front of the plot there was a brick, two-bay, probably two-storey old residential building, stretching along Piękna Street from the entrance to the west (AGAD, Coll. Kart., file no. 0375-06). At the same time, the manner and scope of its use in the context of the planned project was not initially determined. Marconi even considered. its reconstruction into a front house of a two-yard tenement house, which would occupy almost the entire area of the plot. Ultimately, however, it was decided that the tenement house (now 3 Polna Street), consisting of a two-storey front house, a three-storey side outbuilding, a stable and a coach house, would occupy

¹ S. Łoza erroneously states (Łoza, 1954, p. 192), followed by T. S. Jaroszewski and A. Rottermund (Jaroszewski, Rottermund, 1974, p. 606) that the design of the tenement house at 11 Bracka Street was made by W. Marconi for the Libicki family.

² S. Łoza erroneously states that W. Marconi was only the designer of the superstructure of the tenement house at 3 Piękna Street (no. 1713A). (cf. Łoza, 1954, p. 192).

only a narrow plot carved out of property no. 1713A, covering only the former backyard and the entrance and land obtained after the demolition of the two eastern sections of the old front house (MNW, Zb. Arch., file no. 103, vol. I).

The construction of the tenement house at 3 Piękna Street probably began in the early spring of 1892, and was completed in the autumn of 1893. The architect's sketches show that a total of eight flats were to be located in the tenement house. Three four- or five-room apartments, with an entrance and representative part in the front house and the remaining rooms and a kitchen in a single-bay outbuilding, and five three-room apartments with an entrance from the back staircase. Let us add that the front house was designed in such a way that the representative staircase and the passage gate could also serve residential premises located in the eastern part of the old building (Ill. 4B).

The four-axis facade of the tenement house with a gate opening in the extreme axis of the rusticated ground floor and two floors separated by cordons with balconies in the second axis received a modest Renaissance-Revival décor, consisting of simple window frames and a prominent under-eaves cornice.

2.3. Unbuilt designs of suburban and country residential buildings

W. Marconi, while designing and supervising the construction of the above-mentioned tenement houses, gradually extended his design activity beyond the borders of Warsaw, where, in addition to churches, as already mentioned, at the request of new clients from the circles of Warsaw finance and aristocracy, from about 1892 he also began to design suburban and country residential buildings of various types and scales.

Marconi probably received his first in these years commission for the design of a residence near Warsaw in 1892 from Szymon Neuman, an industrialist and banker, a member of the board of the Lilpop, Rau and Loewenstein Mechanical Works Joint Stock Society. The company for which in the same year the architect performed an overvaluation of the factory buildings on plot No. 3041B at Solec Street in Warsaw (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. I).

Neuman's summer palace/villa was to be built in the Wiązowna estate (now Mazowieckie Voivodeship, Otwock District). According to the preserved sketch designs of its ground and first floor (NMW, Coll. Arch., file no. 103, vol. II), it was to be a brick, basement, two-storey building with an elongated, irregular strip-segmented plan with a corner round tower and a shallow avant-corps with an entrance from under the

pillar arcade carrying the balcony. On the ground floor, on both sides of the two-storey hall dividing it, the architect placed representative rooms and reception-living rooms. On the first floor, he located sleeping and guest rooms, as well as a spacious bathroom with a toilet and a maid's room. Unfortunately, we do not know what stylistic shade Marconi planned to give to its architecture, as the project was not implemented. Because when in 1905 S. Neuman finally managed to buy the southern part of the Wiązowna estate from Józef and Karol Szlenkier, he rebuilt into his summer residence the 18th-century palace of Maria Radziwiłłowa née Lubomirska, picturesquely located on the edge of the escarpment (Oktabiński, 2019, pp. 50–53).

Presumably, it was also at that time that Count Ludwika and Władysław Mielżyński, the owners of a tenement house at 7 Królewska Street in Warsaw, modernized by Marconi in the years 1888–1891, entrusted him with the design of the palace in their estate of Roskosz (before Rozkosz) in the Siedlce Governorate (now Lublin Voivodeship, Bialski District). Unfortunately, we do not know whether the Mielżyński family planned to erect a new palace using the walls of the already existing, a small, one-storey, irregular, classical Gothic manor/palace with a tower, in the early 1830s designed by Franciszek Jaszczółd for the Michałowski family (Aftanazy, 1992, p. 128; Loski, 1876, pp. 291, 294, 296), or they envisaged a different location for it.

Today, we can judge about the architecture of the unbuilt palace in Roskosz only on the basis of an undated design of its facade (MNW, Coll. Fig. Pol., file no. 3013). It shows that it was supposed to be a rectangular in plan, two-storey building covered with a low, hip ceramic roof, with a three-storey, square side tower. Its eleven-axial, cream-sand facade with a puristically limited Renaissance-Revival décor was to be plasticized by three avant-corps and regularly located rectangular and so-called Venetian windows. In the ground floor of the three-axial central avant-corps, topped with a tympanum, the architect located the main entrance inscribed in the serliana, and above it on the first floor the balcony and three windows separated by herms. The single-axial side avant-corps, of slightly different widths (which could indicate the use of the existing building in the design), had stepped finials with a decorative vase at the top. Both them, as well as the corps and central avant-corps, received a modest Renaissance décor consisting of simple window frames, ornamented friezes above the windows and panels separating the floors (Ill. 6).

Although the palace in Roskosz was never built, W. Mielżyński most likely used Marconi's design as a source of inspiration when at the end of the 19th century he modernized the classical-Gothic-Revival architecture of his old manor house, introducing, among others, an entrance in the form of a simplified serliana, the so-called Venetian windows, and on the garden facade side pseudo-avant-corps and a stepped top of the central avant-corps (Aftanazy, 1992, p. 128).

3. ACQUIRING NEW COMPETENCES AND STRENGTHENING PROFESSIONAL POSITION (1893–1898)

However, particularly important for the development of W. Marconi's professional career was only the year 1893. The architect not only successfully completed the construction of mentioned already three Warsaw tenement houses (Kiślański, 1894, pp. 38, 40) and began the construction of churches in Mogielnica and Kuców, but also obtained five new commissions. Among them, orders for the restoration and modernization of the palace in Wilanów and the manor house in Obory, thanks to which he was able to demonstrate his competence also in the field of conservation and modernization of high-class monuments of residential architecture. What not only brought him new clients from the landed gentry and aristocracy, but also gave him the incentive to undertake a wider activity in this field of architectural design, which was close to his heart and interests. A field that from then on, in parallel with the design of new facilities, he would consistently pursue with great professional and social commitment until his death in 1915 (Rozbicka, 2019).

3.1. First projects and realization in the field of conservation

The commissioners of these first strictly conservation projects in Marconi's career were: Count Ksawery Branicki, the owner of the Wilanów estate, and Count Mieczysław Potulicki, the heir to the neighbouring Obory estate (now Mazowieckie Voivodeship, Piaszczno District).

Conservation and renovation works in the main body of the Wilanów Palace, according to the design and under the supervision of W. Marconi, lasted from 1893 to 1903 (Rozbicka, 2019, pp. 7–10, 17–23). The architect began them with the most urgent construction and security works, the purpose of which was to strengthen the walls of the central part of the palace main body, i.e. the former Dutch Cabinet and the so-called Cloakroom

(MwW, file no. 5750). Subsequently, he carried out the necessary construction and renovation works, including replacement of mouldy floors and woodwork, and above all, the complete restoration of the historical décor and furnishings of the royal apartments (MwW. ref. no. 207).

At the same time, in 1893, Marconi began the restoration and modernization of the former Wielopolski family manor house in Obory, the alleged work of Tylman of Gameren (1632–1706). In this case, the works entrusted to him were aimed at, on the one hand, the renovation of the most important, shaped in the 17th and 18th centuries, elements of its architecture, equipment and décor, and on the other hand, the adaptation of the historic building to the current needs of the Potulicki family. Which the architect managed to accomplish in the years 1893–1895 with his characteristic artistic sense and respect for the architecture, scale and décor of the monument (Rozbicka, 2019, pp. 23–25).

Perhaps this approach to conservation and modernization, supported by reliable knowledge and at the same time full of artistic intuition, decided that the following year Marconi was entrusted with the project of restoration and modernization of the Potocki Palace at 15 Krakowskie Przedmieście Street (No. 415) in Warsaw, erected around 1730 and rebuilt in the 1760s for the Czartoryski family.

The initiator of the restoration of the splendor of the Warsaw Potocki residence (previously neglected for about sixty years and used as a profitable tenement house with premises for rent) was Count Józef Potocki from Antoniny, who purchased it in 1886. In 1896, he commissioned Marconi with conservation and modernization works, which, in addition to the overall restoration of the décor and furnishings of the historic interiors of the palace and the correction of the layout of offices and commercial premises located on the ground floor of its side wings, also included the renovation of palace elevations and surroundings, including the arrangement of the courtyard, rebuilt in 1881, and the redesign and restoration of the entrance gates from the side of Krakowskie Przedmieście (Rozbicka, 2019, pp. 25–30).

It is difficult to say whether J. Potocki's commission, carried out in the years 1896–1900, was the last one that W. Marconi received for conservation and modernization works before 1900. In the light of Bożena Juskiewicz's findings, it cannot be ruled out that he participated in the years 1897–1911 in the design and supervision of the rebuilding of the Zamoyski palace complex in Kozłówka in the Lublin Governorate (now Lublin Voivodeship, Lubartów District) (Juskiewicz, 2004, pp. 25–28).

3.2. Designs and realizations of ecclesiastical buildings

In the years 1893–1898, W. Marconi simultaneously developed his activity in the field of designing contemporary buildings, but he was less and less involved in the design of sacred buildings, and if he did, that were mostly a small-scale projects.

In 1893, most likely commissioned by Count Mieczysław Potulicki, the owner of the manor house in Obory, the architect designed in the Vistula-Baltic style a two-part burial chapel of the related families of Counts Potulicki and Mielżyński, completed in 1895 at the cemetery in Słomczyn (now Mazowieckie Voivodeship, Piaseczno District) (Kiślański, 1894, p. 40; Ładzińska, 1982, NID, Zb. KEZAiB). Marconi's sketch design from 1897 of the alteration of the church of St Nicholas in Równe (now Podkarpackie Voivodeship, Równe District), probably never was developed by him in the form of a design (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. II).³ It was probably also in the same year that he designed and completed the southern aisle of the 18th-century chapel of St Casimir in the Institute of the Congregation of the Daughters of Charity of St Vincent a Paola at Tamka Street in Warsaw (Orłowicz, 1922, p. 196; Szuliński, 2005, NID, Coll. KEZAiB).

3.3. Designed and built villas, manors and palaces

In the years 1893–1898, Marconi's output was incomparably more abundant in the field of designing various types and ranks of suburban and country, summer and year-round residential buildings, such as villas, manors and palaces. At that time, the architect designed mainly in the Warsaw and Radom Governorates.

In 1893, at the request of Waleria Izabela née Kunicka and her husband, engineer Teodor Kozłowski, Marconi designed and erected in the style of the Italian Renaissance a picturesque tower villa in Skierniewice (now 2 Józefa Piłsudskiego St.). Originally, it was a small, two-storey building with an irregular plan and body with a dominant in the form of a square tower significant main entrance (Roguska, 1986, pp. 97–98). In 1894, Marconi presented his photographic views and *plans taken from nature* /.../ *with floor layouts* of villa (Kiślański, 1894, p. 41) at a competition exhibition of the Zachęta Society. This time, however, he did not win the prize (*Sprawozdanie* /.../ *za rok 1894*, 1895, p. 35), and critics assessed the architecture of the villa very

differently. Konstanty Wojciechowski (1841–1910) wrote in the 'Przegląd Techniczny' that Marconi presenting *although a small and unimpressive* /.../ *work, proved that he worthily and deservedly carried the traditional banner of good taste, lightness and grace* (Wojciechowski, 1894, p. 51). Much more critical was Franciszek Ksawery Martynowski (1848–1896), who stated that only the front of the villa *made a good artistic impression*. The critic considered the other elevations *to be poor, especially in terms of disproportionate heights*, and concluded that the architecture of the Kozłowski villa was characterized by *simplicity without grace* (M., 1894, p. 2) (Ill. 8A).

A formally similar Renaissance-Revival tower villa, perhaps as the Branicki's lodging for the time of hunting in the Kabacki Forest (Nowińska, 2021, p. 3), was probably around 1896 erected by W. Marconi in Pyry near Warsaw (now Warsaw, 418 Puławska Street). That surrounded by a spacious garden, originally a small, two-storey, three-lane building with two towers, a square entrance tower and a round one with staircase (Roguska, 1986, pp. 48, 82, 99), from around 1900 was the property of Jan Fruziński, the owner of the Warsaw Fruziński J. Chocolate Factory. It lost its original architectural form only in the 1950s, after it was expanded for the needs of a restaurant known to Warsaw regulars in the times of the Polish People's Republic under the name 'Baszta' (Kasprzycki, Stępień, 1982, pp. 76–77).

We know that in the years 1896–1897 W. Marconi also worked on the design of a comfortable summer house for Anna Franciszka Toeplitz and her husband Wilhelm Wellisch, an entrepreneur and patron of the arts, a long-time secretary of Jan Bloch. This is evidenced by the content of three surviving letters addressed to W. Marconi by Anna's brother, Zygmunt Toeplitz, director and chairman of the Supervisory Board of the Solvay S.A. Plant in Russia (Reychman, 1936, p. 189). From that letters we know that the villa was to house a hall, a living room, a study and a dining room on the ground floor, and eight rooms on the first floor, was to be erected on a hillside and surrounded on all sides by a garden. On one side of the villa was planned a yard filled with utility buildings adjacent to the house (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. I). This may indicate that the Wellisch summer house was to be built in the estate named Turczynek, on a 10 ha plot of land separated from the Żółwin estate, that was purchased in 1880 by Anna's father, Bonawentura Toeplitz (now Milanówek, Masovian Voivodeship, Grodzisk County). However, for reasons unknown to us, Marconi's project did not come to fruition. The eclectic

³ The Gothic-Revival church of St Nicholas was erected in Równe in the years 1905–1909 according to the design of Sławomir Odrzywolski.

villa of Anna and Wilhelm Wellisch (Turczynek lit. A), as well as the formally similar summer house of Anna's sister, Maria Toeplitz and her husband, entrepreneur Jerzy Meyer (Turczynek letter B) were finally built in Turczynek only in the years 1904–1905, according to the design of the Łódź architect Dawid Lande (1868–1928) (P.T., 1905, p. 535).

At the same time, at the request of the owners of estates near Warsaw, Marconi designed manors. As early as January 1893, the architect began work on the design of a manor house for the daughter of Julia and Edward Guttman (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. I), which already in the same year was erected in the village of Dębnowola at the Konary estate near Warka, (now Masovian Voivodeship, Grójec District). This manor house has not survived to our times, but judging by the preserved Marconi's sketch designs of its basement and ground floor, it was most likely a brick, one-storey building, perhaps with a usable attic, with an irregular, strip-and-bay plan. On the ground floor, apart from a spacious hall, living room and dining room, it housed the office, bedroom and dressing room. In the basement there was a kitchen, laundry room and rooms for servants. Its irregular, stepped shape architecture in the Anglo-Renaissance style (Kiślański, 1894, p. 41) was distinguished from the front by a strongly protruding avant-corps with the main entrance, and from the garden side by a roofed veranda (Ill. 7A).

The architect received his second commission of this type in 1896 from Julian Wieniawski — a landowner, social activist, prose, satirist and comedy writer, who published under the pseudonym 'Jordan', since 1879 the owner of the Chlewnia estate (now Chlewnia) in the former Błonie County of the Warsaw Governorate (now Masovian Voivodeship, Grodzisk County). We know that Marconi considered very different variants of shaping architecture of Wieniawski manor, including giving it a form of a Renaissance Italian villa composed of one-storey and two-storey parts, covered with roofs with small slopes. Eventually, however, Wieniawski's manor house, which has survived to this day, the architect covered with a mansard roof and its facades designed using as the leading the late-Baroque forms and details. It should be mentioned that the manor ground floor, including a vestibule, a living room with access to the terrace, a dining room, a study and a bedroom, was connected with the brick part of the old manor house, in which Marconi placed a bathroom and a kitchen with auxiliary rooms (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. I) (Ill. 7B).

In the same year 1896, W. Marconi also obtained two orders for designs of larger-scale country

residences from the owners of landed estates from the Radom Governorate.

The subject of the first of them was the extension and reconstruction of the unfinished palace in Górkі Klimontowskie (now Świętokrzyskie Voivodeship, Sandomierz District), allegedly designed before 1859 by Henryk Marconi. The client was Włodzimirz Karski, the owner of the extensive Klimontów estate (*Słownik geograficzny...*, 1883, p. 151).

At the present stage of research, it is difficult to determine in detail the scope and nature of the changes introduced by W. Marconi around 1897 to the architecture, layout and interior design of this partially completed palace. What we do know is that after the reconstruction it obtained an irregular plan of an elongated rectangle with two corner towers of different shapes and heights from the front. In the ground floor of its risalit-equipped central part, the architect placed a vestibule with a two-flight staircase and a sitting room with access to the garden terrace covered with pillar arcade carrying a balcony. In the side parts of the, he located enfilades of smaller rooms separated by a corridor (Maraśkiewicz, Maraśkiewicz, 1986, NID, Zb. KEZAiB).

W. Marconi composed the architecture of the palace in Górkі in the spirit of late historicism from ordinal elements, motifs and details taken from various, usually later phases of the Italian Renaissance and late French Baroque. Its relatively low ground floor was distinguished on the facades by strip rustication. The upper floor was decorated from the front with loggias and shallow bay windows, which he also, in a slightly changed form, introduced to the garden facade (ill. 8B).

From the Radom Governorate W. Marconi received another commission in 1897 from Eustachy Dobiecki, the owner of the Łopuszno estate in the Kielce district (now Świętokrzyskie Voivodeship, Kielce District), who after the destruction by fire of the family's wooden manor house, planned to build a brick family residence there. From its design, we know today only a drawing, described by Marconi as *the first sketch not made* (MNW, Coll. Fig. Pol., sign. 3026), which depicts the Baroque-Revival facade of an eleven-axis one-storey manor house with a mansard roof and three prominent avant-corps covered with domes.

In fact, the former residence of the Dobiecki family in Łopuszno, which has survived to this day, erected by W. Marconi most likely in 1898, is an eclectic, basement, two-storey palace with a usable attic and a strip-segmented plan with a corner round tower and loggias protecting the front entrance and exit to the garden terrace. In terms of usability and health,

the palace has been designed in a very modern way, with extensive use of the corridor layout of rooms and the use of large window openings of various shapes (Kalina, Mirowski, 2005, NID, ZB. KEZAiB). Its irregular, picturesque architecture was created out of a very skilfully combined elements and details taken e.g., from medieval castles (tower), Renaissance Italian villas (loggias, window frames) and French Baroque palaces (e.g., avant-corps gables), designed by Marconi in an original way with the use of plaster and local broken sandstone. (Ill. 8C).

3.4. Designs and realizations of tenement houses in Warsaw

While developing his design activity in the provinces of the Kingdom of Poland, Marconi also tried to be constantly present on the Warsaw architectural market.

In 1894, he developed a design of a four-storey Czosnowski tenement house on the property No. 5191/1147D at 64 Twarda Street in Warsaw (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. II). An irregularly shaped property, then built only partially (back wider part with one-storey single-bay outbuildings, the narrower front part with a small, one-storey residential building). The tenement house designed by Marconi was to occupy the entire width of the street part of the plot and consist of a two-and-a-half-bay front building and two short, single-bay side outbuildings. The architect intended to build the facade of the tenement house in the style of the Italian Renaissance. He planned to use rustication to separate the commercial ground floor with a gate on the axis, and also the first floor. On the first and second floors he intended to mark the external axes with blind avant-corps and balconies. As usual, apart from the prominent crowning cornice, as the main element of the architectural décor of the facade he carefully designed window frames, in this case decorating only the windows of the upper three floors (Ill. 9).

The architect received another commission, which was also not completed, in 1895 from J. Rosenman, then the owner of the spacious property No. 1761B (now 13 and 15 Bagatela Street) in Warsaw. The subject of the project was the design of a three-front tenement house at the intersection of today's Unii Lubelskiej Square, Bagatela and Klonowa Streets. At that time, the plot was partially built-up. Its western part was occupied by the former palace of Marcelli Bacciarelli with an entrance from the square, while the eastern part was a spacious garden with some utility buildings (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. I; Kwiatkowski, 1973, pp. 9–11 and 35–37). According to Marconi's sketchy designs, a new three-storey

tenement house on an irregular hexagonal plan was to be built in the place of the former palace. It was to consist of three two-bay front wings surrounding the inner courtyard with a passage gate on the axis of the western facade and a single-bay rear outbuilding. From the side of Unii Lubelskiej Square and Klonowa Street, on the ground floor from the front, the architect envisaged the creation of commercial premises. At this level, he planned to place the apartments only in the wing from Bagatela Street and in the courtyard bay. The remaining residential premises, served by five staircases, were planned on the upper floors. In total, in the tenement house about 28 apartments were to be built, two- and mostly five- and six-room in the front wings. Marconi's intentions regarding the stylish design of the facades, unfortunately, are not known to us.

Let us add that the new buildings on the property at 15 Bagatela Street were built only in the years 1911–1913. At that time on it was erected a three-fronted, seven-storey Jan Łaski tenement house, the work of well-known Warsaw architects, Henryk Stifelmann and Stanisław Weiss, (Kilanowski, 2021, p. 106).

The only tenement house that W. Marconi not only comprehensively designed, but also completed between 1897 and 1906 (Zieliński, 2003, p. 31) was the now non-existent, three-storey tenement house of Franciszek Śliwiński at 8 Leszczyńska Street (No. 2788) in Warsaw. According to sketchy designs, the architect began to prepare its plans as early as February 1896. It was to consist of: a two-bay, seven- or nine-axis front building with a passage gate located on the axis, and three single-bay outbuildings running around the courtyard. The tenement house was to house 8 larger apartments at the front, and 8 smaller ones in the outbuildings. On the basis of the surviving archival materials, however, it is difficult to determine which of the variants of its layout was finally implemented, as well as what stylish costume its facade received (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. II).

The preserved archival materials show that in 1897 W. Marconi also designed and supervised renovation and modernization works in the corner tenement house at 116 Żłota/ 10 Marszałkowska Street in Warsaw (plots No. 1394 and 1494) (MNW, Coll. Arch., file no. 103, vol. II). The property at that time belonged to the chemical engineer Ignacy Bendetson (1858-1919), who like Marconi, from 1898 was active in the Association of Technicians in Warsaw (Ś.p. Ignacy Bendetson, 1919, p. 44).

At the same time, the architect, who had been living at 8 Ordynacka Street since around 1888 (*Józefa Ungra Kalendarz...*, 1888, p. 33), was involved in the construction of a three-storey, two-front tenement

house on plot No. 2872 at 9 Ordynacka Street/17 Wróbla Street (now Copernicus St.) (MNW, Coll. Fig. and Icon., sign. 1782; Zieliński, 2011, p. 386), which gave rise to his many years of design and development activity, in this previously heavily neglected area of Warsaw (APW, Zb. K, file no. 72_201_0_1_57_0008).

W. Marconi strengthening in the years 1887–1897 his position as a free-practicing architect, from year to year was more and more actively involved in social and association activities. As a designer, he did not refuse to cooperate in the implementation of various social initiatives. As already mentioned, in 1892 he selflessly designed a small, Gothic-Revival chapel in Otwock. In 1896, he voluntarily designed and supervised the construction of the main building and outbuilding of the St Francis de Sales Almshouse at 36 Solec Street in Warsaw, and then cooperated with its management (Żor, 2018, pp. 42, 60, 65). In 1897, at the request of the Committee for the Construction of the Adam Mickiewicz Monument in Warsaw, together with Józef Pius Dziekoński, he actively participated in the work of its advisory commissions: artistic and technical-executive, and also designed granite bases for the decorative balustrade surrounding the monument (Wasilewski, 1899, p. 20).

As a lover of architecture, art and monuments of the past, from 1882 he was an active member of the Society for the Encouragement of Fine Arts Zachęta in the Kingdom of Poland. From about 1893, he also began to systematically document valuable monuments of Polish architecture, art and artistic craftsmanship. He published his documentary photographs in another 17 issues entitled *Album architektoniczne dawnych zabytków i pamiątek przeszłości od XII do XIX wieku*, which he regularly published in the years 1894–1900 with the help of his brother Jan (1845–1921). Around the mid-1890s, Marconi also began to collect and protect against destruction elements of the historical décor and furnishings of Warsaw architectural monuments (Rozbicka, 2019, pp. 31–34).

At the same time, as a practicing architect, he was keenly interested in the technical aspects of construction and architectural design. From about 1890 he was an active member, and in the years 1895–1904 vice-president, of the Technical Section of the Warsaw Branch of the Society for the Promotion of Russian Industry and Trade (Pilatowicz, 2005, pp. 149–250). As an activist of the Technical Section, he actively supported the initiative to establish the Museum of Crafts and Applied Arts and a school for Polish craftsmen in Warsaw (Zniński, 1925, p. 12). He also belonged to a group of 52 Warsaw architects who in 1898, as part of the Technical Section, formed

the Architectural Delegation, i.e., the first collegiate body in Poland that brought together only architects (Glegoła, 2013, p. 22). He was also often a speaker at lecture meetings organized by the Section, at which in the discussed period he spoke, among others, on such issues as the construction of houses in winter conditions (*Sekcja Techniczna...*, 1895a, p. 44), standardization of brick dimensions in the Kingdom of Poland (*Sekcja Techniczna...*, 1895b, p. 67) and the selection of construction timber (*Sekcja Techniczna...*, 1896, p. 331), as well as on the participation of the builder in the preparation of sewage plans (*Sekcja Techniczna...*, 1898c, p. 857), the use of steel sheet meshes (*Sekcja Techniczna...*, 1898b, p. 272) and the quality of Warsaw construction in the conditions of the construction boom (*Sekcja Techniczna...*, 1898a, pp. 139–140).

Władysław Marconi, a fifty-year-old conscientious architect with twenty years of experience in the field of architectural design and conservation of monuments, and at the same time a good organizer familiar with modern materials and construction techniques, a socially engaged man of *high qualities of character and mind* (*Z Sekcji technicznej...*, 1901, p. 197), undoubtedly, at the end of the 1890s, became a well-known and respected person in Warsaw. This seems to be evidenced by the fact that in March 1898 he was entrusted by the Management Board of the ‘Rossya’ Insurance Company with the *position of contractor-builder* of the flagship project — the monumental, most modern in technical and technological terms, building of the ‘Rossya’ Society at Marszałkowska Street in Warsaw (*Księga pamiątkowa ...*, 1900, p. 2). The building, which construction in the years 1898–1900 brought Władysław Marconi sincere recognition of his contemporaries and initiated the next, most creative and fruitful, and at the same time the last stage of his hard-working, long devoid of spectacular successes, professional life.

4. CONCLUSIONS

An analysis of Władysław Marconi’s design and implementation achievements in the years 1877–1898, carried out mainly on the basis of source materials, indicates that his position on the architectural market began to stabilize only after 1888. Around 1890, the architect received the first in his career commissions for the designs of churches in the Vistula-Baltic brick style, in Mogielnica, Kuców and Kamienskoje. In 1892 he completed also a Gothic-Revival chapel in Otwock. At the same time, in the years 1889–1893, he rebuilt, expanded and stylishly designed four tenement houses in the Italian Renaissance or French

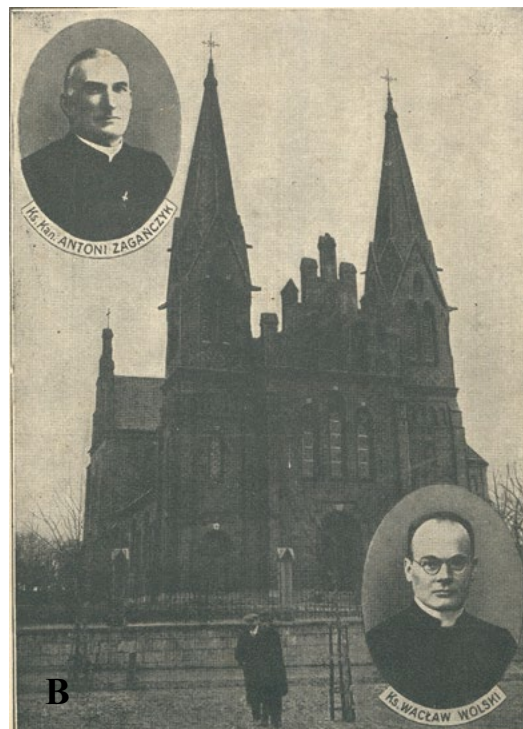
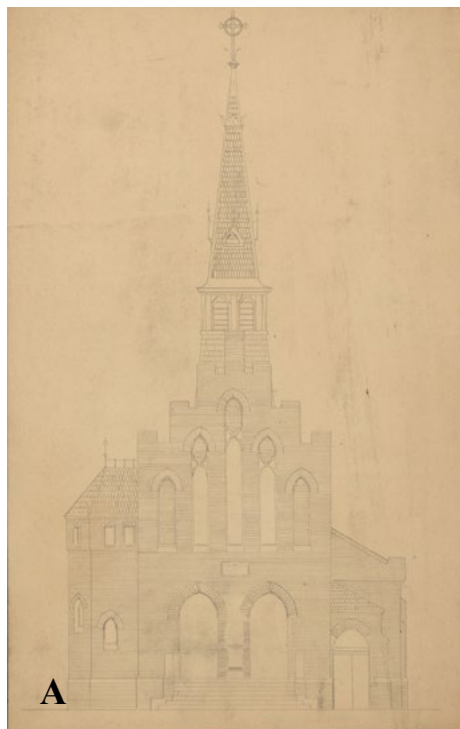
Baroque style, on the streets: Królewska, Bracka, Piękna and Jerozolimskie Avenue in Warsaw. He only failed to complete the designs of a villa/palace in Wiazowna near Warsaw and a palace in Roskosz.

However, the year 1893 turned out to be particularly important for W. Marconi, which in his professional life, apart from the beginning of the construction of churches in Mogielnica and Kuców, was primarily marked by obtaining the first commissions for conservation and modernization works in the palace in Wilanów and the manor house in Obory. Commissions that most likely opened for him the way to carry out design and restoration works in the Potocki Palace in Warsaw in the years 1896–1900, and from 1897 perhaps also in the Zamoyski Palace in Kozłówka.

At the same time, in the years 1893–1898, W. Marconi continued to design various types of contemporary buildings. However, among them there were less and less sacral buildings, and even if they were, they were rather small, such as the Gothic-Revival burial chapel in Słomczyn, or the aisle of the convent chapel of the Sisters of Mercy at Tamka Street in Warsaw. The architect focused primarily on designing residential buildings of different types and scales. Outside Warsaw, he built Renaissance-Revival villas with towers in Skierniewice and Pyry, as well as manor houses, the Anglo-Renaissance house in Dębnów and the Baroque Revival house in Chlebia. In the Radom Governorate, he built eclectic palaces, in Górki Klimontowskie and Łopuszno. He also designed an unbuilt summer house in Turczynek for the Wellisch family.

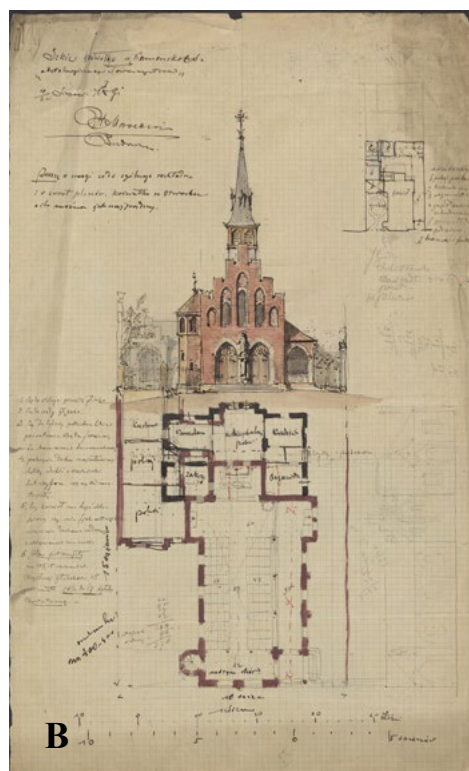
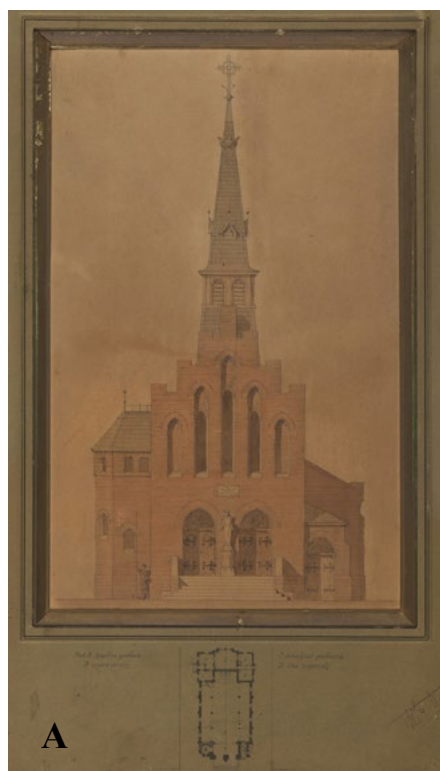
At the same time, the architect tried to develop his design practice in the city of Warsaw. In the years 1894–1895, rather without any success, because the construction of the tenement houses designed by him at that time at Bagatela Street and Twarda Street did not happen. The beginning of a good streak in Warsaw was brought to Marconi only in 1897. At that time, he made a comprehensive design and began the construction of a tenement house at Leszczyńska Street and completed a project to modernize the tenement house at the intersection of Marszałkowska and Złota Streets. He was also involved in the design and construction of a two-front tenement house at the corner of Ordynacka and Wróbla Streets (now Kopernika Street). At the same time, he was socially active and constantly developed his involvement in organizational activities of the Warsaw technicians and architects.

To sum up, W. Marconi at the end of the 1890s, as a designer and activist, became to be a well-known and respected architect in Warsaw. This is undoubtedly evidenced by the fact that in March 1898 he was entrusted by the Management Board of the 'Rossya' Insurance Company with *the position of contractor-builder* of the flagship project — the building of the 'Rossya' Society at Marszałkowska Street, the monumental, at the time most modern building in terms of technology in Warsaw. The project, which implementation in the years 1898–1900 brought Władysław Marconi sincere recognition of his contemporaries and initiated the next, most creative and fruitful, last stage of his long professional career.

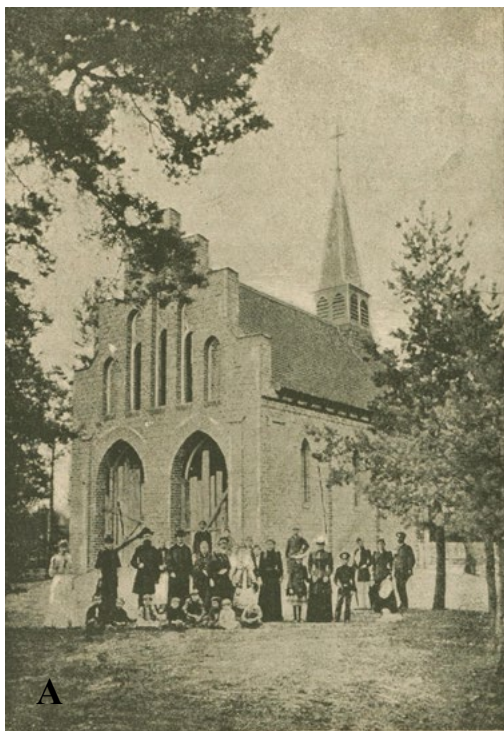
Ill. 1. The parish Church of St Florian in Mogielnica. A — facade designed by W. Marconi, 1890; B — view of the facade, as of ca. 1933. Source: A — Photo by F. Plewiński, MNW, Zb. Arch. sign. 516_2; B — BN, sign. DŻS XII 8b/p. 10/62

Il. 1. Kościół parafialny pw. św. Floriana w Mogielnicy: A — projekt fasady, W. Marconi, 1890; B — widok fasady, stan około 1933. Źródło: A — Fot. F. Plewiński, MNW, Zb. Arch. sygn. 516_2; B — BN, sygn. DŻS XII 8b/p. 10/62.

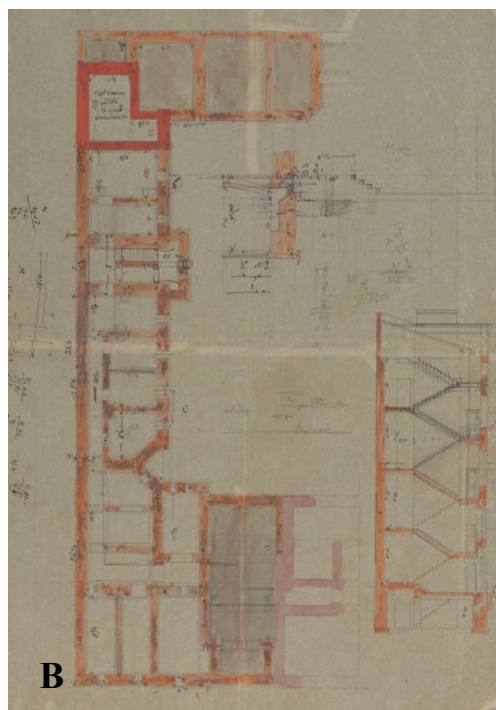
Ill. 2. Designs of the church of St Nicholas in Kamenskoye (Ukraine). A — facade and plan, design by W. Marconi 1891; B — facade and plan after correction, designed by W. Marconi 1892. Source: photos by F. Plewiński, A — Zb. Rys. Pol. sign. 3010; B — MNW, Zb. Fot. i Ikon., sign. 919/31.

Il. 2. Projekty kościoła pw. św. Mikołaja w Kamienskoje (Ukraina): A — fasada i plan, proj. W. Marconi, 1891; B — fasada i plan po korekcie, proj. W. Marconi, 1892. Źródło: Fot. F. Plewiński, A — MNW, Zb. Rys. Pol. sygn. 3010; B — MNW, Zb. Fot. i Ikon., sygn. 919/31.

Ill. 3. Sacred buildings built according to the designs of W. Marconi in the years 1892–1895. A — chapel in Otwock, as in 1892; B — Evangelical Reformed church in Kuców., as in ca. 1899. Source: A — photo by L. Kowalski, *Tygodnik Ilustrowany* 1892, no. 136; B — *Opis historyczny Zboru...*, 1899.

Il. 3. Budowle sakralne zrealizowane według projektów W. Marconiego w latach 1892–1895: A — kaplica w Otwocki, stan w 1892; B — zbór ewangelicko-reformowany w Kucowie, stan około 1899. Źródło: A — Fot. L. Kowalski, *Tygodnik Ilustrowany*, 1892, nr 136; B — *Opis historyczny Zboru...*, 1899.

Ill. 4. Conceptual designs of Warsaw tenement houses from the years 1889–1893. A — the Mielżyński tenement house at 7 Królewska Street, ground floor plan. Designed by W. Marconi, ca. 1889; B — J. Puzyna's tenement house at 3 Piękna Street, ground floor plan. Designed by W. Marconi, ca. 1892. Source: photos by F. Plewiński, MNW, Zb. Arch., sign. 516_1.

Il. 4. Projekty koncepcyjne kamienic warszawskich z lat 1889–1893: A — kamienica Mielżyńskich przy ul. Królewskiej 7, plan przyziemia, proj. W. Marconi, około 1889; B — kamienica J. Puzyny przy ul. Pięknej 3, plan przyziemia, proj. W. Marconi, około 1892. Źródło: Fot. F. Plewiński, MNW, Zb. Arch., sygn. 516_1.

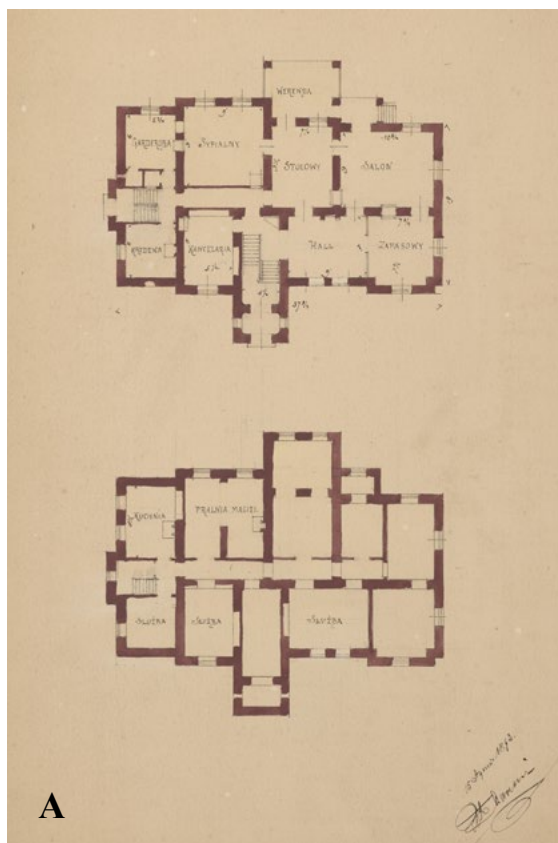
Ill. 5. Facades of tenement houses erected in Warsaw according to the designs of W. Marconi in the years 1889–1893. A — the Mielżyński tenement house, 7 Królewska Street, as in ca. 1926; B — T. Glikson tenement house, 11 Bracka Street, as in ca. 1939; C — Broel-Plater's tenement house, Al. Jerozolimskie 76 [28], as in ca. 1939. Source: A — photo by J. Kościeszka Jaworski, ZB. ISPAN sign. B0000010370; B — APW R.G., sign.. 3142; C — APW R.G., sign.. 3988.

Il. 5. Fasady kamienic wzniesionych w Warszawie według projektów W. Marconiego w latach 1889–1893: A — kamienica Mielżyńskich przy ul. Królewskiej 7, stan około 1926; B — kamienica T. Glikson przy ul. Brackiej 11, stan w 1939; C — kamienica Broel-Platera, Al. Jerozolimskie 76 [28], stan około 1939. Źródło: A — Fot. J. Kościeszka Jaworski, Zb. ISPAN sygn. B0000010370; B — APW R.G., sygn. 3142; C — APW R.G., sygn. 3988.

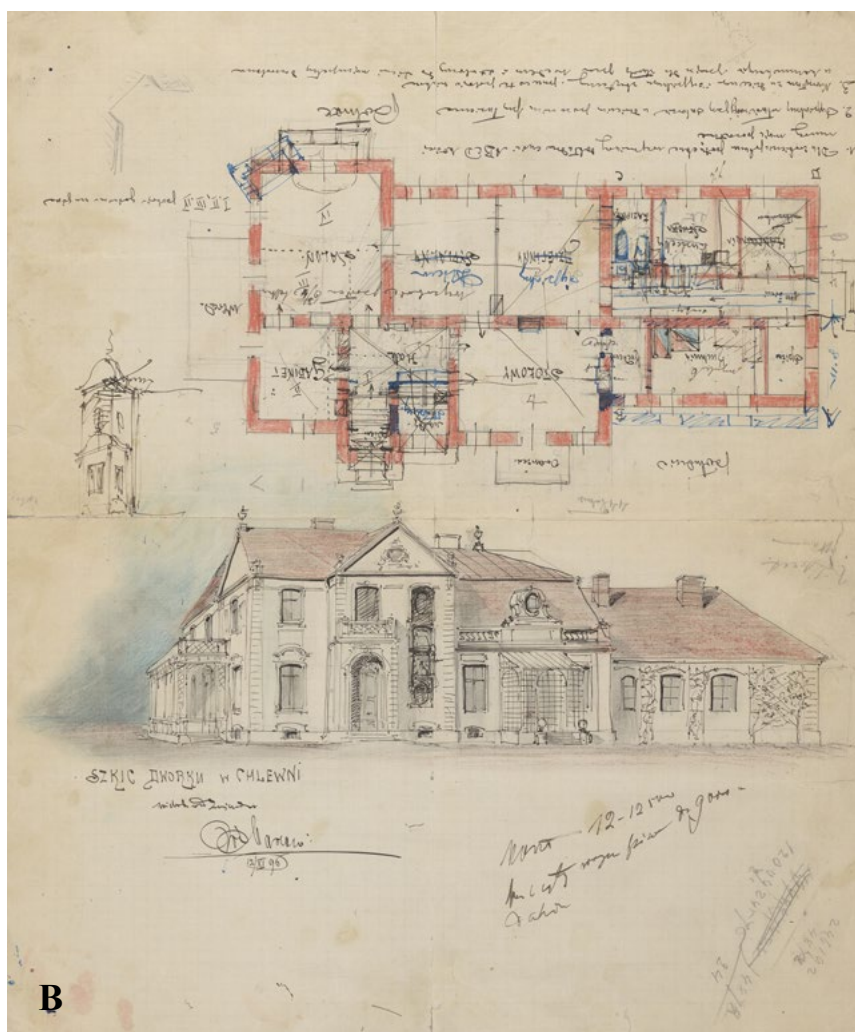

Ill. 6. Design of the facade of the Mielżyński Palace in Roskosz (unbuilt), designed by W. Marconi, ca. 1892. Source: Photo by F. Plewiński, MNW, Zb. Rys. Pol., sign. 3013.

Il. 6. Projekt fasady pałacu Mielżyńskich w Roskoszy (niezrealizowany), proj. W. Marconi, około 1892. Źródło: Fot. F. Plewiński, MNW, Zb. Rys. Pol., sygn. 3013.

A

B

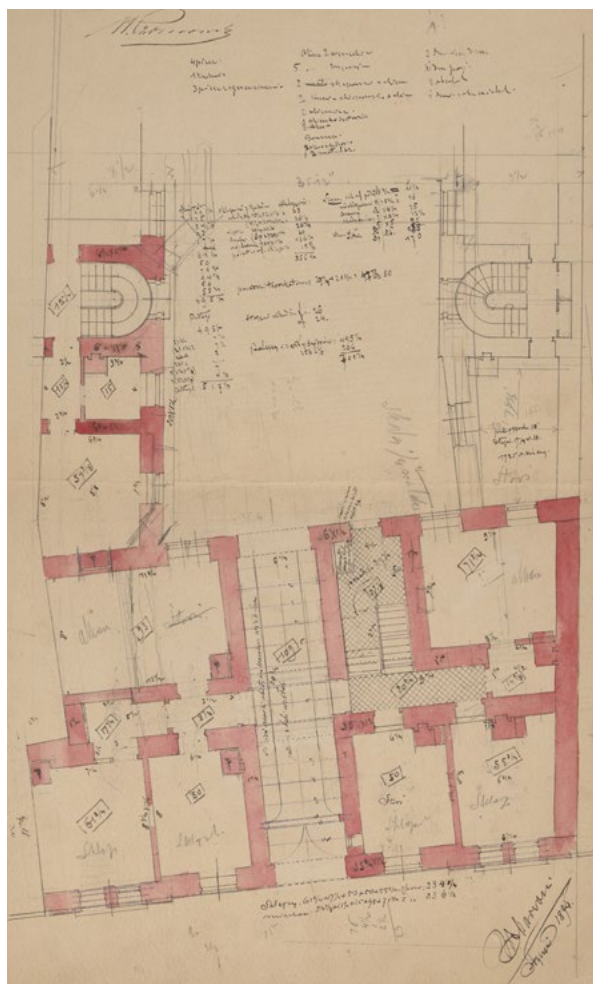
III. 7. Conceptual designs of manors.
A — the Guttman manor house in Dębnowola, the plan of the basement and the ground floor. Designed by W. Marconi 1893; B — Wieniawski's manor house in Chlewnia (now Chlebnia), ground floor plan and view of the front facade. Designed by W. Marconi, 1896. Source: Photos by F. Plewiński, MNW, Zb Arch., sign. 516_2.

II. 7. Projekty koncepcyjne dworów:
A — dwór Guttmanów w Dębnowoli, plan suterenu i przyziemia, proj. W. Marconi, 1893; B — dwór Wieniawskiego w Chlewni (ob. Chlebnia), plan przyziemia i widok elewacji frontowej, proj. W. Marconi, 1896. Źródło: Fot. F. Plewiński, MNW, Zb. Arch., sygn. 516_2.

Ill. 8. Residential buildings constructed according to the designs of W. Marconi in the years 1893–1898. A — Kozłowski villa in Skierniewice (1893), as in the 1920s; B — Karski Palace in Górkach Klimontowskich (ca. 1897), as in 1911; C — Dobiecki Palace in Łopuszno (1898), as in the 1930s. Source: A — APW Zb. K., sign. 72_201_0_1_57_0008; B — *Wieś Ilustrowana*, 1911, No. 10; C — Zb. ZAP WAPW, b.s..

Il. 8. Budynki rezydencjonalne zrealizowane według projektów W. Marconiego w latach 1893–1898: A — willa Kozłowskich w Skierniewicach, 1893, stan w latach 20. XX wieku; B — pałac Karskich w Górkach Klimontowskich, około 1897, stan w 1911; C — pałac Dobieckich w Łopusznie, 1898, stan w latach 30. XX wieku. Źródło: A — APW Zb. K., sygn. 72_201_0_1_57_0008; B — *Wieś Ilustrowana*, 1911, z. 10; C — Zb. ZAP WAPW, b.s.

Ill. 9. Sketch design of Czosnowski's
[?] tenement house at 64 Twarda Street
in Warsaw (not built), ground floor plan
and front facade. Designed by W. Marconi
1894. Source: Photo by F. Plewiński,
MNW, Zb. Arch., sign. 516_1.

Il. 9. Szkicowy projekt kamienicy Czo-
snowskiego [?] przy ul. Twardej 64
w Warszawie (niezrealizowany), plan
przyziemia i elewacja frontowa, proj.
W. Marconi, 1894. Źródło: Fot. F. Ple-
wiński, MNW, Zb. Arch., sign. 516_1.

1. WPROWADZENIE

1.1. Cel pracy

Dokonania projektowe Władysława Marconiego, jako jednego z czołowych przedstawicieli dojrzałej, a w szczególności późnej fazy historyzmu w architekturze polskiej, choć na ogół powszechnie znane, to jednak głównie w kontekście dzieł zrealizowanych przez niego w latach 1900–1915. Natomiast nadal rozproszona, niepełna i mało pogłębiona jest wiedza na temat dorobku W. Marconiego z okresu poprzedzającego osiągnięcie przez niego, na przełomie XIX i XX wieku, statusu jednego z najwybitniejszych warszawskich architektów. Fakt ten skłonił autorkę niniejszego artykułu do podjęcia próby bliższego rozpoznania tego początkowego, obejmującego dwie dekady, okresu jego działalności zawodowej. Okresu, w ramach którego można wyodrębnić dwa zasadnicze etapy rozwoju jego kariery. Etap mozolnego budowania, w latach 1877–1887, podstaw zawodowej niezależności, który omówiony został w pierwszej części artykułu, a także prezentowany obecnie, obejmujący lata 1888–1898, etap umacniania przez Marconiego pozycji wolno praktykującego architekta-projektanta i konserwatora zabytków oraz rozwijania działalności społecznej i organizacyjnej w stowarzyszeniach warszawskich techników i architektów.

1.2. Metody

Osiągnięcie wyznaczonego celu badawczego wymagało oparcia się głównie o materiały źródłowe. W toku badań, poza publikacjami z epoki w czasopiśmie fachowych i warszawskiej prasie, najbardziej pomocne okazały się archiwalia przechowywane w kilku kolekcjach Muzeum Narodowego w Warszawie, które, choć wycinkowe, zawierają jednak liczne rysunki robocze i szkice, notatki inwentaryzacyjne, kosztorysy i rachunki, a także korespondencję W. Marconiego z klientami, która niejednokrotnie stanowi dziś jedyne źródło informacji na temat szczegółów jego działalności projektowej.

1.3. Zakres

W niniejszej części artykułu autorka prezentuje wyniki badań dotyczących architektonicznego *oeuvre* W. Marconiego z lat 1888–1898 — z czasu, kiedy jego sytuacja na warszawskim rynku architektonicznym zaczęła się stabilizować, by następnie, w 1893 roku, przejść w fazę poszerzania praktyki projektowej o zagadnienia konserwatorskie oraz wzmacniania pozycji zawodowej jako sumiennego i kreatywnego architekta-projektanta, który jednocześnie aktywnie angażuje się w działalność

społeczną i organizacyjną. Okres ten zamyka objęcie przez W. Marconiego w 1898 roku stanowiska *wykonawcy-budowniczego* najnowocześniejszego w ówczesnej Warszawie gmachu Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Rossya” przy ulicy Marszałkowskiej, którego realizacja w latach 1898–1900 zapoczątkowała ostatni, najbardziej twórczy i owocny, etap jego kariery zawodowej.

1.4. Przegląd literatury

Najobszerniejszymi w ujęciu ogólnym współczesnymi opracowaniami badanego etapu działalności projektowej W. Marconiego — jak dotąd — zasadniczo nadal pozostają krótkie teksty w słownikach biograficznych S. Łozy (1954, s. 191–192; 1958, s. 193–195) oraz T. S. Jaroszewskiego i A. Rottermunda (1974, s. 605–606). Bardziej szczegółowego opracowania doczekały się tylko dokonania architekta na polu konserwacji i modernizacji zabytków architektury (Rozbicka, 2019, s. 7–76). Przy czym trzeba zaznaczyć, że fragmentarycznie twórczość W. Marconiego, zwłaszcza z okresu od około 1900 do 1915 roku, jest uwzględniana w zasadzie we wszystkich, zarówno syntetycznych, jak i szczegółowych opracowaniach dotyczących polskiej architektury doby pełnego, a w szczególności późnego historyzmu.

2. POCZĄTKI ZAWODOWEJ STABILIZACJI (1888–1892)

Lata 1877–1887 stanowiły dla artysty/architekta klasowego III stopnia Władysława Marconiego, absolwenta Cesarskiej Akademii Sztuk Pięknych w Sankt Petersburgu czas zdobywania pierwszych klientów i budowania na gruncie warszawskim podstaw zawodowej niezależności. Jego kariera zaczęła przyspieszać dopiero od momentu zdobycia nagród w dwóch ważnych konkursach architektonicznych, w roku 1887 na praski kościół św. Floriana i w roku 1888 na gmach Zarządu Gminy Starozakonnych przy ul. Grzybowskiej w Warszawie. Dało mu to okazję do szerszego zaprezentowania swoich umiejętności, zarówno na polu projektowania architektury sakralnej, jak i świeckiej, a w rezultacie już na przełomie lat 80. i 90. XIX wieku zaowocowało wzrostem liczby i skali oraz tematyczną różnorodnością zleczanych mu zadań projektowych.

2.1. Pierwsze projekty i realizacje kościołów i kaplic

Pierwsze w karierze zamówienia na projekty monumentalnych budowli sakralnych W. Marconi otrzymał już w 1890 roku od Komitetu budowy kościoła parafialnego pw. św. Floriana

w Mogielnicy w guberni warszawskiej (ob. woj. mazowieckie, pow. grójecki) (Kiślański, 1894, s. 40; MNW Zb. Arch., sygn. 103, t. II) i od Konsystorza Kościoła Ewangelicko-Reformowanego — inicjatora budowy zboru filialnego w dziś już nieistniejącej wsi Kuców w guberni piotrkowskiej (ob. woj. łódzkie, pow. bełchatowski) (*Opis historyczny Zboru...*, 1899, s. 17–18). Kolejne zlecenie w drugiej połowie 1891 roku architekt pozyskał z rekomendacji Władysława Kiślańskiego, dyrektora warszawskiego Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej. Zleceniodawcą był Komitet budowy kościoła pw. św. Mikołaja w Kamienskoje (ob. Kamienskie) koło Jekaterysławia (ob. Ukraina, obwód dniepropetrowski) (MNW Zb. Fot. i Ikon., sygn. 919), który reprezentował grono około 600 Polaków zatrudnionych w tamtejszych zakładach metalurgicznych belgijskiej Spółki „Kokerkil” i Warszawskiej Fabryki Stali (Pavliuk, Ganciarz, 2018, s. 178). Dodajmy, że w tym samym roku architekt *pro bono* sporządził projekt kaplicy przy dawnej ulicy Kościelnej w tzw. Willach Otwockich (ob. Otwock) (Diehl, 1893, s. 30).

Neogotycka kaplica w tzw. Willach Otwockich (ob. Otwock) została wybudowana w 1892 roku jako pierwsza z zaprojektowanych przez Marconiego świątyń. Inicjatorem jej budowy był właściciel Otwocka Wielkiego — Zygmunt Kurtz i grono osób, które w tamtych latach, podobnie jak W. Marconi, rokrocznie przebywały tam na tzw. letnim mieszkaniu. Był to neogotycki, skromny w formie i skali, jednonawowy, prostokątny w planie ceglany kościółek *ze smukłą wieżyczką, z dwoma szerokimi wejściami*, którego fasadę wieńczył schodkowy szczyt z blendami i triadą lancetowatych okien (M.G. 1892, s. 94–95). (il. 3A)

Kościół w Mogielnicy i Kucowie zostały wybudowane dopiero w latach 1893–1895. Jednakże tylko w architekturze filialnego zboru ewangelicko-reformowanego w Kucowie W. Marconiemu udało się choć po części urzeczywistnić wypracowany przy okazji konkursu na kościół św. Floriana model nieregularnej świątyni w tzw. stylu wiślano-bałtyckim *z jedną wieżą na froncie, nie w środku, lecz z boku pomieszczoną* (*Sprawozdanie Komisji...*, 1887, s. 93–94). Ten niewielki gabarytowo neogotycki zbór, o sklepionym jednoprzestrzennym wnętrzu, był skromnie dekorowaną ceglana budowla o dwuspadowym dachu i schodkowych szczytach z fasadą oflankowaną z jednej strony kwadratową w planie, oskarpowaną wieżą, a z drugiej — wspartym na kolumnie, osłaniającym boczne wejście, narożnym podcieniem (*Opis historyczny Zboru...*, 1899). (il. 3B)

Materiały archiwalne z lat 1890–1891 (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. II), wskazują, że lansowana przez architekta minimalistyczna w detalu, malownicza, bezwieżowa lub jednowieżowa interpretacja *ceglanego stylu wiślano-bałtyckiego* na ogół nie była jednak akceptowana przez jego zleceniodawców, którzy choć co do zasady poszukiwali rozwiązań prostych i tanich, musieli jednak liczyć się z aspiracjami architektoniczno-estetycznymi fundatorów i parafian.

Taki stan rzeczy dobrze ilustruje historia projektowo-realizacyjna kościoła parafialnego pw. św. Floriana w Mogielnicy — największej spośród budowli sakralnych kiedykolwiek zrealizowanych przez W. Marconiego. Kościół pierwotnie, w 1890 roku, zaprojektowany był przez architekta jako bezwieżowa, czteroprzęsłowa, beztranseptowa bazylika z płytkim, prostokątnym prezbiterium obudowanym pomieszczeniami pomocniczo-mieszkalnymi, której skromnie dekorowaną ceglana fasadę z wieżą-sygnaturką, zdwojonym wejściem oraz schodkowym szczytem z ostrołuczными blendami i triadą okien, miała z jednego boku flankować wieloboczna wieżyczka schodowa, a z drugiego — obudowa wejścia do grobowej krypty (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. II). Natomiast kościół, który ostatecznie, w latach 1893–1895, powstał w Mogielnicy, według projektu W. Marconiego urzędowo zatwierdzonego w 1891 roku (Omilanowska, 2003, s. 34), to — co prawda — także bazylika *w ceglany stylu ostrołukowym*, tyle że trzyprzęsłowa, z transeptem i trójbocznie zamkniętym prezbiterium oraz monumentalną, dwuwieżową osiowo zakomponowaną fasadą o relatywnie bogatym, formalnie urozmaiconym ceglany wystroju. W architekturze zrealizowanego kościoła z pierwotnego projektu zostały tylko boczna wieżyczka schodowa oraz schodkowa forma szczytów fasady i transeptu (il. 1).

Z kolei architekturę kościoła pw. św. Mikołaja w Kamienskoje Marconi początkowo próbował wykreować na bazie swego niezrealizowanego projektu kościoła w Mogielnicy z 1890 roku (il. 1A). Zaproponował zatem, aby kościół ten był zwieńczoną wieżową sygnaturką trójnawową bazyliką z fasadą o schodkowym szczycie wypełnionym trójką okien osadzonych w ostrołucznych blendach i podwójnym wejściem w formie ostrołucznych arkad. W jego projekcie nie zabrakło także bocznej, graniastej wieżyczki schodowej i parterowej dobudówki z zejściem do krypty. Finalnie jednak, zgodnie z wolą zleceniodawców, wnętrze korpusu kościoła architekt zaprojektował indywidualnie. Podzielił je na dwie różnej szerokości i wysokości nawy, dodał dwie proste boczne kaplice, a zejście do krypty zastą-

pił osłaniającym boczne wejście, wspartym na pojedynczej kolumnie, narożnym podcieniem (MNW Zb. Fot. i Ikon., sygn. 919/31). (il. 2)

Skorygowany przez Marconiego projekt kościoła św. Mikołaja w Kamienskoje w roku 1892 został zaakceptowany przez lokalny Komitet (MNW, Zb. Fot. i Ikon., sygn. 919). Mimo to do jego realizacji nie doszło. Być może i tym razem preferowana przez Marconiego, malownicza/nieregularna, powściągliwa w detalu interpretacja architektury *stylu wiślano-baltyckiego*, okazała się zbyt ascetyczna i formalnie nie dość oczywista jako architektoniczny symbol narodowej tożsamości grupki parafian żyjących w polskiej diasporze na dalekich Kresach dawnej Rzeczypospolitej. Faktem jest, że neogotycki kościół św. Mikołaja, ostatecznie wybudowany w Kamienskoje w 1897 roku według projektu praktykującego w Charkowie architekta — Polaka Mariana Charmańskiego (1859–1925), który *nota bene* dziś uchodzi za jedną z największych i *piękniejszych świątyń tradycji zachodniej na terenach wschodniej Ukrainy* (Skowrya, 2019, s. 15), to ceglana świątynia halowa z poligonalnie zamkniętymi bocznymi kaplicami, dwuwieżową, bogato dekorowaną fasadą, z wejściem, co ciekawe, o ewidentnie zapożyczonych od Marconiego formie dwóch rozdzielonych filarem ostrołucznych arkad.

2.2. Pierwsze projekty i realizacje kamienic w Warszawie

Sukcesy konkursowe z lat 1887–1888 przysporzyły Marconiemu nowych klientów nie tylko w kręgach kościelnych, ale również wśród właścicieli warszawskich kamienic, głównie tych planujących modernizację nieruchomości w związku z realizacją od 1883 roku miejskiej sieci wodociągowo-kanalizacyjnej.

Pierwsze, jak się wydaje, zamówienie na przebudowę, rozbudowę kamienicy i *stylowe* opracowanie jej fasady architekt otrzymał w 1889 roku od Ludwika i Władysława hr. Mielżyńskich, właścicieli nieruchomości przy ulicy Królewskiej 7 (hip. 412 B) w Warszawie. Jak wynika z zachowanych szkiców projektowych, do zleconych mu zadań należała, związana z przyłączeniem kamienicy do miejskiej sieci wodno-kanalizacyjnej, korekta planu istniejącego dwupiętrowego domu frontowego z oficyną, a także doprojektowanie, mających domknąć jej podwórze od zachodu i południa: nowej trzypiętrowej oficyny bocznej oraz parterowego budynku stajni i wozowni z przylegającymi doń kloakami (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. 1). Zlecenie najpewniej obejmowało też opracowanie nowego wystroju elewacji kamienicy, a w szczególności jej siedmioosiowej fasady od ulicy Królewskiej, którą architekt zaprojektował

z wykorzystaniem form dojrzałego renesansu włoskiego. Jej przyziemie wyróżnił boniowaniem, skraje zaznaczył delikatnie zarysowanymi ryzalitami, a oś środkową podkreślił przejazdem bramnym i umieszczonym ponad nim balkonem. Całość wystroju fasady o wydatnym gzymsie podokapowym dopełnił oknami o wielkości i oprawie zróżnicowanej odpowiednio do rangi kondygnacji oraz balkonami w 2. i 6. osi drugiego piętra (il. 4A, 5A).

Kolejne zlecenie dotyczące modernizacji, rozbudowy i opracowania wystroju fasady istniejącej kamienicy W. Marconi otrzymał najpewniej 1891 roku od Aleksandra hr. Broel-Platera — właściciela nieruchomości w Alejach Jerozolimskich 76 [28] (hip. 1574 F) w Warszawie (Łoza, 1958, s. 194).

Zabudowę działki wcześniej tworzyły, zaprojektowane przez budowniczego Leona Rakowskiego (1819–1881) (Łoza, 1954, s. 254), dwupiętrowy dom frontowy i trzy okalające podwórze oficyny, z których tylną, zapewne parterową, A. hr. Broel-Plater planował wyburzyć i zastąpić nową, podpiwniczoną, dwupiętrową z użytkowym poddaszem (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. II). Pracę nad jej projektem W. Marconi rozpoczął już w 1891 roku. Z zachowanych szkiców wynika, że na każdej kondygnacji zamierzał rozlokować po dwa trzypokojowe mieszkania, a jej zwieńczonej dachem mansardowym, środkiem zryzalitowanej elewacji przydać skromny, neorenesansowy wystrój (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. II).

Do budowy oficyny poprzecznej przystąpiono przypuszczalnie w 1892 roku. Wcześniej, bo już od 1891 roku, W. Marconi koordynował i nadzorował prace remontowo-budowlano-porządkowe prowadzone etapami do około 1903 roku w domu frontowym, oficynach bocznych i na podwórzu kamienicy. Z częściowo zachowanej korespondencji między architektem a A. hr. Broel-Platerem (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. II) wynika, że Marconi poza tym, że był autorem projektów oraz nadzorował realizację tylnej oficyny i wystroju fasady budynku frontowego, to z upoważnienia właściciela czuwał również m.in. nad tynkowaniem jej elewacji podwórzowych, wykonaniem obróbek blacharskich i pokrycia dachu, realizacją instalacji wodno-kanalizacyjnej i gazowej, usprawnieniem wentylacji, zagospodarowaniem podwórza i modernizacją niektórych mieszkań. A ponadto zajmował się administracją nieruchomości i wynajmem mieszkań. Z korespondencji wiadomo także, że decyzje projektowe podejmowane były w ścisłym porozumieniu z właścicielami, w szczególności te dotyczące wystroju fasady kamienicy. Przykładowo w sierpniu 1893 roku A. hr. Broel-Plater w liście z Paryża pisał do Marconiego, że: *balkony mają być wypukłe L. XV, (...) u góry zamiast*

herbów proszę kazać wykonać ornament L. XV (...). Czy by nie było pożądanem zrobić nad 6-ma oknami I piętra i może nawet nad 9-ma II piętra taką samą ozdóbkę, jak Pan wyrysował nad oknami parteru ?? W każdym razie zdaje mi się, że między oknami I i II piętra należałoby się jakąś rozetkę lub inny figielek kazać wykonać, aby dom mniej goło wyglądał (MNW, Zb. Arch. sygn. 103, t. II).

Ukończona wczesną jesienią 1893 roku dziewięcioosiowa fasada domu frontowego nieistniejącej dziś dwupiętrowej kamienicy przy Al. Jerozolimskich 76 [28], zgodnie z życzeniem właściciela, została zaprojektowana przez Marconiego na kształt pałacyku w „stylu Ludwika XV”. W tym też guście architekt ją zakomponował i opracował jej neorokokowy detal. Zarówno ten zdobiący opilastrowany, zwieńczony tympanonem, trzyosiowy płytki ryzalit środkowy z bramą przejazdową w boniowanej strefie przyziemia, jak również wydzielone kolosalnymi pilastrami boczne pseudoryzalit oraz inne elementy jej wystroju architektonicznego, jak attyka balustradowa z wazami, gzyms kordonowy i obramienia okien (il. 5C).

Trzecie znane zlecenie o podobnym zakresie W. Marconi otrzymał w 1892 roku od Teresy Glikson⁴. Dotyczyło ono *przerobienia domu frontowego i wymurowania trzech oficyn* na posesji nr 1582 D, przy ulicy Brackiej 11 w Warszawie (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. I). Posesji o nietypowym, trapezoidalnym kształcie, której front zajmował, niegdyś należący do Gołaszewskich, przebudowany około 1875 roku przez L. Rakowskiego (Zieliński, 1995, s. 205), dwupiętrowy dom frontowy, od południa poszerzony o trójkątny w planie, trzykondygnacyjny, trójosiowy aneks.

Trzy zintegrowane przestrzennie i funkcjonalnie z domem frontowym, podpiwniczone, czterokondygnacyjne oficyny Marconi zaprojektował w układzie ściśle dostosowanym do kształtu działki. Na każdej kondygnacji umieścił po dwa trzypokojowe mieszkania, których część reprezentacyjna była dostępna z klatki schodowej w oficynie tylnej, a kuchenna — ze schodów w oficynach bocznych. O zewnętrznej formie architektonicznej, jaką planował im nadać, niestety nie ma informacji.

Nie jest także znany szczegółowy zakres i charakter *przerobień* wykonanych przez Marconiego w istniejącym domu frontowym. Na podstawie zachowanych archiwaliów istnieją jednak podstawy, by sądzić, że był on autorem projektu neo-

barokowej oprawy wnętrza, przekrytej stropem Kleina, bramy przejazdowej (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. I) oraz neorenesansowego wystroju jego fasady (Kiślański, 1894, s. 40). Przez Marconiego klasycznie podzielonej na boniowaną partię cokołową z otworem bramnym na osi i witrynami sklepowymi po bokach oraz strefę pięter z balkonami w 3. i 7. osi i prostokątnymi oknami o zróżnicowanej, neorenesansowej oprawie. Całość wieńczył wydatny gzyms koronujący, stanowiący — podobnie jak kordon wydzielający przyziemie — element łączący *powściągliwą* architekturę zasadniczej części budynku z również neorenesansowym, jednak formalnie bogatszym i urozmaiconym, wystrojem przylegającego doń trzyosiowego aneksu (il. 5B).

Trudno stwierdzić czy opracowane przez Marconiego projekty kamienicy przy ulicy Brackiej 11 zostały wiernie zrealizowane, gdyż T. Glikson w styczniu 1893 roku nieoczekiwanie zrezygnowała z jego usług i dalszy nadzór nad jej budową powierzyła budowniczemu Józefowi [?] Dietrichowi (1858–1909 [?]) (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. I).

W. Marconi pierwsze, jak się wydaje, zlecenie na wykonanie całościowego projektu kamienicy na parceli nr 1713A przy ulicy Pięknej 3 w Warszawie⁵, choć i w tym przypadku w powiązaniu z istniejącym budynkiem, otrzymał zapewne już w roku 1890. Zleciennodawcą był Józef książę Puzyna z Kozielska, ziemianin, sędzia pokoju powiatu brzeskiego, właściciel majątku Hremiacze (ob. Białoruś, obwód brzeski).

Wschodnią część obszernej parceli J. Puzyny zajmował dość wąski, brukowany dziedziniec otoczony drewnianą zabudową gospodarczą, a część zachodnią — resztówka dawnego ogrodu. Na froncie działki stał, ciągnący się wzdłuż ulicy Pięknej od wjazdu ku zachodowi, murowany, dwutraktowy, najpewniej piętrowy budynek mieszkalny (AGAD, Zb. Kart., sygn. 0375-06). Przy czym sposób i zakres jego wykorzystania w kontekście planowanej inwestycji początkowo nie był przesądzony. Marconi rozpatrywał nawet jego przebudowę na dom frontowy dwupodwórzowej kamienicy, która miałaby zająć niemal całą powierzchnię działki. Ostatecznie jednak zdecydowano, że kamienica (ob. ulica Polna 3), złożona z dwupiętrowego domu frontowego, trzypiętrowej oficyny bocznej oraz stajni i wozowni zajmie tylko wykrojoną z posesji nr 1713A, wąską działkę obejmującą zaledwie dawny dziedziniec gospodarczy oraz wjazd i teren uzyskany po wyburzeniu

⁴ S. Łoza mylnie podaje (1954, s. 192), a za nim T.S. Jaroszewski i A. Rottermund (1974, s. 606), że projekt kamienicy przy ulicy Brackiej 11 W. Marconi wykonał dla Libickich.

⁵ S. Łoza (por. 1954, s. 192) mylnie podaje, że W. Marconi był projektantem jedynie nadbudowy kamienicy przy ulicy Pięknej 3 (nr 1713A).

dwóch wschodnich pasm starego domu frontowego (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. I).

Do budowy kamienicy przy ulicy Pięknej 3 przystąpiono zapewne wczesną wiosną 1892, a ukończono ją jesienią 1893 roku. Ze szkiców architekta wynika, że w kamienicy miało powstać łącznie osiem mieszkań. Trzy cztero- lub pięciopokojowe, z częścią wejściowo-reprezentacyjną w domu frontowym oraz pozostałymi pokojami i kuchnią w jednotraktowej oficynie oraz tamże pięć mieszkań trzypokojowych z wejściem z dzielącej ją klatki schodowej. Przy czym dom frontowy został zaprojektowany tak, by ulokowana w nim reprezentacyjna klatka schodowa mogła obsługiwać również lokale mieszkalne mieszczące się we wschodniej części starego budynku, a brama przejazdowa — przynależne doń podwórze (il. 4B).

Czteroosiowa fasada kamienicy z otworem bramnym w skrajnej osi boniowanego przyziemia i wydzielonych kordonami dwóch piętrach z balkonami w 2. osi otrzymała skromny wystrój neorenesansowy, złożony z prostych obramień okiennych i wydatnego podokapowego gzymsu.

2.3. Niezrealizowane projekty podmiejskich i wiejskich budynków rezydencjonalnych

W. Marconi projektując i nadzorując budowę wspomnianych wyżej kamienic równolegle stopniowo rozciągał działalność projektową poza granice Warszawy, gdzie obok kościołów, o czym była już mowa, na zlecenie osób z kręgów warszawskiej finansjery i arystokracji od około 1892 roku zaczął też projektować różnego typu i skali podmiejskie i wiejskie budynki rezydencjonalne.

Zapewne pierwsze w tych latach zlecenie na projekt podwarszawskiej rezydencji Marconi otrzymał w 1892 roku od Szymona Neumana, przemysłowca i bankiera, członka zarządu Towarzystwa Akcyjnego Zakładów Mechanicznych „Lilpop, Rau i Loewenstein”. Firmy, dla której w tym samym roku architekt wykonywał *przeszacowanie* fabrycznej zabudowy na działce nr 3041B przy ulicy Solec w Warszawie (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. I).

Letni pałacyk/willa Neumana miał powstać w dobrach Wiązowna (ob. woj. mazowieckie, pow. otwocki). Jak wynika z zachowanych roboczych projektów jego przyziemia i piętra (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. II), miał to być murowany, podpiwniczony, piętrowy budynek o wydłużonym, pasmowo rozczłonkowanym planie z narożną okrągłą wieżą i zsuniętym z osi płytkim ryzalitem z wejściem spod niosącego balkon filarowego podcienia. Na parterze, po obu stronach dzielącego go piętrowego hallu, architekt umieścił pomieszczenia reprezentacyjne i recep-

cyjno-dziennie. Na piętrze ulokował pokoje sypialne i gościnne oraz obszerną łazienkę z WC i pokój *panny służącej*. Jaki odcień stylowy Marconi planował nadać jego architekturze niestety nie wiemy, gdyż projekt nie został zrealizowany. Gdy w 1905 roku S. Neumanowi wreszcie udało się odkupić od Józefa i Karola Szlenkierów południową część majątku Wiązowna, na swoją letnią rezydencję przebudował istniejący tam, od około 1890 roku użytkowany jako pensjonat, malowniczo położony na skraju skarpy osiemnastowieczny pałacyk Marii z Lubomirskich Radziwiłłowej (Oktabiński, 2019, s. 50–53).

Przypuszczalnie w tym też czasie Ludwika i Władysława hr. Mielżyńscy, właściciele zmodernizowanej przez Marconiego w latach 1888–1891 kamienicy przy ulicy Królewskiej 7 w Warszawie, powierzyli mu wykonanie projektu pałacu w należącym do nich majątku Roskosz (d. Rozkosz) w guberni siedleckiej (ob. woj. lubelskie, pow. bialski). Niestety nie wiadomo czy Mielżyńscy planowali nowy pałac wznieść z wykorzystaniem murów już istniejącego tam, zaprojektowanego na początku lat 30. XIX wieku przez Franciszka Jaszczołda dla Michałowskich, niewielkiego, parterowego, nieregularnego klasycysto-gotyckiego dworu/pałacyku z wieżą (Aftanazy, 1992, s. 128; Loski, 1876, s. 291, 294, 296), czy też przewidywali dlań inną lokalizację.

O architekturze niezrealizowanego pałacu w Roskoszy można dziś sądzić jedynie na podstawie niedatowanego projektu jego fasady (MNW, Zb. Rys. Pol., sygn. 3013). Wynika z niego, że miał być on prostokątnym w planie, piętrowym budynkiem nakrytym niewysokim, czterospadowym ceramicznym dachem, z trzykondygnacyjną, kwadratową boczną wieżą. Jego jedenastoosiową, kremowo-piaskową fasadę o purystycznie ograniczonym neorenesansowym wystroju, miały uplastyczniać trzy ryzality oraz regularnie rozłokowane okna, prostokątne i tzw. weneckie. W przyziemiu trójosiowego, zwieńczonego tympanonem ryzalitu środkowego architekt ulokował wpisane w serliangę główne wejście, a ponad nim na piętrze — trzy rozdzielone hermami okna, z których środkowe prowadziło na balkon. Jednoosiowe ryzality boczne, o nieznacznie różnej szerokości (co mogłoby wskazywać na wykorzystanie w projekcie murów istniejącej budowli), miały zwieńczenia schodkowe z dekoracyjną wazą na szczycie. Zarówno one, jak też korpus i ryzalit środkowy, otrzymały skromny renesansowy wystrój złożony z prostych obramień okiennych, ornamentowanych nadokiennych fryzów i płycin rozdzielających piętra (il. 6).

Choć pałac w Roskoszy nigdy nie powstał, to W. Mielżyński najpewniej wykorzystał projekt

Marconiego jako źródło inspiracji, kiedy w końcu XIX wieku modernizował klasyczo-neogotycką architekturę swego starego dworu/pałacyku, wprowadzając doń m.in. wejście w formie uproszczonej serliany, tzw. okna weneckie, a na elewacji ogrodowej wydzielone pilastrami boczne pseudoryzalitu i schodkowe zwieńczenie ryzalitu środkowego (Aftanazy, 1992, s. 128).

3. CZAS ZDOBYWANIA NOWYCH KOMPETENCJI I UMACNIANIA POZYCJI ZAWODOWEJ (1893–1898)

Szczególnie istotny dla rozwoju kariery zawodowej W. Marconiego był jednak dopiero rok 1893. Architekt nie tylko z sukcesem ukończył wówczas realizację trzech warszawskich kamienic (Kiślański, 1894, s. 38, 40) oraz rozpoczął budowę kościołów w Mogielnicy i Kurowie, ale pozyskał też pięć nowych zleceń. Wśród nich zamówienia na projekty restauracji i modernizacji pałacu w Wilanowie i dworu w Oborach, dzięki którym po raz pierwszy mógł wykazać się swoimi kompetencjami również na polu konserwacji i modernizacji wysokiej klasy zabytków architektury rezydencjonalnej. To nie tylko przysporzyło mu nowych klientów z kręgów ziemiaństwa i arystokracji, ale także dało asumpt do podjęcia szerszej działalności w tej, bliskiej jego sercu i zainteresowaniom, dziedzinie projektowania architektonicznego. Dziedzinie, którą od tego czasu, równoległe z projektowaniem nowych obiektów, będzie z wielkim zaangażowaniem zawodowym i społecznym konsekwentnie uprawiał, aż do śmierci w 1915 roku (Rozbicka, 2019).

3.1. Pierwsze projekty i realizacje konserwatorskie

Zlecniodawcami tych pierwszych w karierze Marconiego projektów *stricto* konserwatorskich byli: Ksawery Branicki, właściciel dóbr wilanowskich i Mieczysław hr. Potulicki, dziedzic sąsiadującego z nimi majątku Obory (ob. woj. mazowieckie, pow. piaseczyński).

Prace konserwatorskie i remontowe w głównym korpusie pałacu wilanowskiego, według projektu i pod nadzorem W. Marconiego, trwały od 1893 do 1903 roku (Rozbicka, 2019, s. 7–10, 17–23). Architekt rozpoczął je od wykonania najpilniejszych robót konstrukcyjno-zabezpieczających, których celem było wzmocnienie, grożących katastrofą budowlaną, ścian wydzielających środkowe pasmo korpusu pałacu, tj. dawnego Gabinetu Holenderskiego i tzw. Szatni (MwW, sygn. 5750). W dalszej kolejności przeprowadził nie-

zbędne prace budowlano-remontowe, w tym m.in. wymianę zagrzebionych podłóg i stolarki, a przede wszystkim całościową restaurację historycznego wystroju i wyposażenia apartamentów królewskich (MwW, sygn. 207).

Równoległe w 1893 roku Marconi rozpoczął restaurację i modernizację dawnego dworu Wielopolskich w Oborach, domniemanego dzieła Tylmana z Gameren (1632–1706). W tym przypadku powierzone mu prace miały na celu, z jednej strony renowację najistotniejszych, ukształtowanych w XVII i XVIII wieku, elementów jego architektury, wyposażenia i wystroju, z drugiej — dostosowanie zabytkowego obiektu do aktualnych potrzeb rodziny Potulickich. Co w latach 1893–1895 udało się architektowi zrealizować z właściwym mu wyczuciem artystycznym i poszanowaniem dla architektury, skali i wystroju tego cennego zabytku (Rozbicka, 2019, s. 23–25).

Być może ten podbudowany rzetelną wiedzą, a zarazem pełen artystycznego wyczucia, sposób podejścia Marconiego do zadań konserwatorsko-modernizacyjnych zadecydował, że już w następnym roku został mu powierzony projekt restauracji i modernizacji wzniesionego około 1730 roku, przebudowanego w latach 60. XVIII wieku dla Czartoryskich, pałacu Potockich przy Krakowskim Przedmieściu 15 (hip. 415) w Warszawie.

Inicjatorem przywrócenia świetności warszawskiej rezydencji Potockich (wcześniej przez około 60 lat zaniebanej i użytkowanej jako dochodowa kamienica z lokalami do wynajęcia) był Józef hr. Potocki z Antonin, który nabył ją w 1886 roku. On to w 1896 roku zlecił Marconiemu prace konserwatorsko-modernizacyjne, które poza całościową restauracją wystroju i wyposażenia historycznych wnętrz pałacu oraz korektą rozplanowania biur i lokali handlowych mieszczących się na parterze jego skrzydeł bocznych, objęły także renowację jego elewacji i otoczenia, w tym uporządkowanie wtórnie zabudowanego w 1881 roku pałacowego dziedzińca oraz przeprojektowanie i restaurację bram wjazdowych od strony Krakowskiego Przedmieścia (Rozbicka, 2019, s. 25–30).

Trudno powiedzieć, czy zrealizowane w latach 1896–1900 zlecenie J. Potockiego było ostatnim, jakie na prace konserwatorsko-modernizacyjne W. Marconi otrzymał przed 1900 rokiem. W świetle ustaleń Bożeny Juskiewicz, nie można wykluczyć jego udziału w latach 1897–1911 w projektowaniu i nadzorowaniu przebudowy zespołu pałacowego Zamoyskich w Kozłowie w guberni lubelskiej (ob. woj. lubelskie, pow. lubartowski) (Juskiewicz, 2004, s. 25–28).

3.2. Projekty i realizacje budowli sakralnych

W. Marconi w latach 1893–1898 równolegle rozwijał działalność w zakresie projektowania budowli współczesnych, coraz rzadziej jednak angażował się w projektowanie obiektów sakralnych, a jeśli już, to na ogół tylko w inwestycje o niedużej skali.

W 1893 roku, najpewniej na zlecenie Mieczysława hr. Potulickiego, właściciela dworu w Oborach, w *stylu wiślano-bałtyckim* architekt zaprojektował, zrealizowaną w 1895 roku na cmentarzu w Słomczynie (ob. woj. mazowieckie, pow. piaseczyński), dwuczłonową kaplicę grobową spokrewnionych rodów hrabiów Potulickich i Mielżyńskich (Kiślański, 1894, s. 40; Ładzińska, 1982, NID, Zb. KEZAiB). Zachował się też jego szkic *przeróbki kościoła* św. Mikołaja w Równem z 1897 roku (ob. woj. podkarpackie, pow. rówieński) (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. II), którego jednak w formie projektu najpewniej nigdy nie rozwinął⁶. Zapewne w tym też roku zaprojektował i zrealizował nawę południową osiemnastowiecznej kaplicy pw. św. Kazimierza w Zakładzie Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo przy ul. Tamka w Warszawie (Orłowicz, 1922, s. 196; Szuliński, 2005, NID, Zb. KEZAiB).

3.3. Projekty i realizacje willi, dworów i pałaców

W latach 1893–1898 nieporównanie bardziej obfity był dorobek Marconiego w dziedzinie projektowania różnego typu i rangi podmiejskich i wiejskich, letnich i całorocznych budynków mieszkalnych, jak wille, dwory i pałace. W tym okresie projektowanych głównie na terenie guberni warszawskiej, od 1896 roku także radomskiej.

W roku 1893, na zlecenie Walerii Izabeli z Kunickich i jej męża, inżyniera Teodora Kozłowskiego, Marconi zaprojektował i wzniósł w *stylu renesansu włoskiego*, malowniczą wieżową willę w Skierniewicach (ob. ulica Józefa Piłsudskiego 2). Oryginalnie był to niewielki, dwupiętrowy budynek o nieregularnym planie i bryle z dominantą w postaci znaczącej główne wejście kwadratowej wieży (Roguska, 1986, s. 97–98). W 1894 roku jego *widoki fotograficzne oraz zdjęte z natury (...) plany z rozkładami na piętrach* (Kiślański, 1894, s. 41) Marconi zaprezentował na wystawie konkursowej Towarzystwa Zachęty. Tym jednak razem nie zdobył nagrody (*Sprawozdanie (...) za rok 1894, 1895*, s. 35), a krytycy ocenili architekturę willi bardzo różnie. Konstanty Wojciechowski (1841–1910) na

łamach „Przeglądu Technicznego” napisał, że Marconi *choć niewielką i nieimponującą (...) pracą, dowiódł, iż godnie i zasłużenie nosi sztandar tradycyjny dobrego smaku, lekkości i wdzięku* (Wojciechowski, 1894, s. 51). Znacznie bardziej krytyczny był Franciszek Ksawery Martynowski (1848–1896), którego zdaniem tylko jej front sprawiał *niezłe artystyczne wrażenie*. Pozostałe elewacje krytyk uznał za *słabe, zwłaszcza pod względem nieproporcjonalnych wysokości*, a w konkluzji stwierdził, że architekturę willi Kozłowskich cechuje *prostota bez wdzięku* (M., 1894, s. 2). (il. 8A)

Podobną formalnie neorenesansową wieżową willę, być może jako lokum Branickich na czas polowań w Lesie Kabackim (Nowińska, 2021, s. 3), W. Marconi, zapewne około 1896 roku, wzniósł w podwarszawskich Pyrach (ob. Warszawa, ulica Puławska 418). Ten otoczony obszernym ogrodem, oryginalnie niewielki, piętrowy, trójpasemowy w planie budynek z kwadratową wieżą wejściową i okrągłą schodową (Roguska, 1986, s. 48, 82, 99) od około 1900 roku stanowił własność Jana Fruzińskiego, właściciela warszawskich zakładów Fruziński J. Fabryka Czekolady. Pierwotną formę architektoniczną utracił dopiero w latach 50. XX wieku, po rozbudowie na potrzeby znanej warszawskim bywalcom w czasach PRL-u restauracji pod nazwą „Baszta” (Kasprzycki, Stępień, 1982, s. 76–77).

Wiadomo, że w latach 1896–1897 W. Marconi pracował też nad projektem komfortowego domu letniego Anny Franciszki Toeplitz i jej męża Wilhelma Wellischa, przedsiębiorcy i mecenas sztuki, wieloletniego sekretarza Jana Blocha. Dowodzi tego treść trzech zachowanych, adresowanych do W. Marconiego, listów brata Anny, Zygmunta Toeplitza, dyrektora i prezesa Rady Nadzorczej S.A. Zakładów „Solvay” w Rosji (Reychman, 1936, s. 189). Wynika z nich, że willę, która na parterze miała mieścić m.in. hall, salon, gabinet i pokój stołowy, a na piętrze osiem pokoi, Wellischowie planowali wznieść *na skłonie wzgórza i otoczyć ze wszystkich stron ogrodem*, oraz że *jedną stronę* jej tworzącego *oddzielny kwadrat* podwórza gospodarczego miały wypełnić *zabudowania gospodarskie przylegające do domu* (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. I). Co może wskazywać, że dom ten miał powstać na zakupionej w 1880 roku przez ojca Anny, Bonawenturę Toeplitza, nazwanej Turczynkiem, liczącej 10 ha parceli wydzielonej z dóbr Żółwin (ob. Milanówek, woj. mazowieckie, pow. grodziski). Z nieznanych powodów nie doszło jednak do realizacji projektu Marconiego. Eklektyczna willa Anny i Wilhelma Wellischów (Turczynek, lit. A), podobnie jak formalnie doń podobny dom letni siostry Anny, Marii

⁶ Neogotycki kościół św. Mikołaja został wzniesiony w Równem w latach 1905–1909 według projektu Sławomira Odrzywolskiego.

Toeplitz i jej męża, przedsiębiorcy Jerzego Meyera (Turczynek, lit. B) ostatecznie zostały wybudowane w Turczynku dopiero w latach 1904–1905, według projektu łódzkiego architekta Dawida Landego (1868–1928) (P.T., 1905, s. 535).

Równolegle, na zlecenie właścicieli podwarszawskich majątków ziemskich, Marconi projektował dwory. Już w styczniu 1893 roku architekt rozpoczął pracę nad projektem dworu dla córki Julii i Edwarda Guttmanów (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. I), który w tym samym jeszcze roku powstał w dobrach Konary, we wsi Dębnowola nieopodal Warki, (ob. woj. mazowieckie, pow. grójecki). Dwór ten nie dotrwał do obecnych czasów, ale sądząc po zachowanych szkicowych projektach jego suterenu i parteru, najpewniej był budynkiem murowanym, parterowym, być może z użytkowym poddaszem, o nieregularnym, pasmowo-traktowym planie. Na parterze, poza obszernym hallem, salonem i pokojem stołowym, mieścił kancelarię, sypialnię i garderobę, a w suterenie kuchnię, pralnię i pokoje dla służby. Jego nieregularną, uskokowo ukształtowaną bryłę w stylu *anglo-renesansowym* (Kiślański, 1894, s. 41) od frontu wyróżniał silnie wysunięty ryzalit z głównym wejściem, a od strony ogrodu — zadana weranda (il. 7A).

Drugie tego typu zamówienie architekt otrzymał w 1896 roku od Juliana Wieniawskiego, ziemianina, a zarazem działacza społecznego, prozaika, satyryka i komediopisarza, publikującego pod pseudonimem „Jordan”, od 1879 roku właściciela majątku Chlewnia (ob. Chlewnia), w dawnym powiecie błońskim guberni warszawskiej (ob. woj. mazowieckie, pow. grodziski). Wiadomo, że Marconi rozpatrywał bardzo różne warianty ukształtowania jego architektury, w tym m.in. nadanie mu formy pokrytej dachami o niewielkich spadkach, zestawionej z parterowych i piętrowych części renesansowej włoskiej willi. Ostatecznie jednak, do dziś zachowany, nakryty dachem mansardowym, dwór Wieniawskiego, w części zachodniej piętrowy, we wschodniej parterowy, architekt zaprojektował z wykorzystaniem jako wiodących form i detali późnobarokowych. Przy czym jego przyziemie, obejmujące westybul, salon z wyjściem na taras, pokój stołowy, gabinet i sypialnię, powiązał z murowaną częścią starego dworu, w której umieścił łazienkę i kuchnię z pomieszczeniami pomocniczymi (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. I). (il. 7B)

W tym samym roku W. Marconi pozyskał też dwa zamówienia na projekty większej skali większych siedzib od właścicieli dóbr ziemskich z guberni radomskiej.

Przedmiotem pierwszego z nich była, zlecona przez Włodzimierza Karskiego, właściciela rozległych

dóbr klimontowskich (*Słownik geograficzny...*, 1883, s. 151), rozbudowa i przebudowa, zaprojektowanego ponoć przed 1859 rokiem przez Henryka Marconiego, nieukończonego pałacu w Górkach Klimontowskich (ob. woj. świętokrzyskie, pow. sandomierski).

Na obecnym etapie badań trudno jest dokładnie określić zakres i charakter zmian wprowadzonych przez W. Marconiego około 1897 roku do architektury, rozplanowania i wystroju wnętrza tego po części już zrealizowanego pałacu. Wiadomo, że po przebudowie uzyskał on plan wydłużonego prostokąta z dwoma narożnymi, różnego kształtu i wysokości wieżami od frontu. W przyziemiu jego części środkowej, od podjazdu silnie, od ogrodu — lekko zryzaltowanej, architekt umieścił westybul z dwubiegową klatką schodową i salon z wyjściem na ogrodowy taras przekryty niosącym balkon filarowym podcieniem. W częściach bocznych pałacu ulokował rozdzielone korytarzem amfilady mniejszych pokoi (Maraśkiewicz, Maraśkiewicz, 1986, NID, Zb. KEZAiB).

Architekturę pałacu w Górkach Marconi skomponował w duchu późnego historyzmu z elementów porządkowych, motywów i detali zaczerpniętych z różnych, na ogół późniejszych, faz włoskiego renesansu oraz późnego francuskiego baroku. Jego relatywnie niskie przyziemie wyróżnił na elewacjach pasowym boniowaniem. Wysokie piętro ozdobił od frontu loggiami i płytkimi wykuszami, które w zmiennej nieco formie wprowadził również na elewację ogrodową (il. 8B).

Kolejne zlecenie z terenu guberni radomskiej W. Marconi otrzymał w roku 1897 od Eustachego Dobieckiego, właściciela majątku Łopuszno w powiecie kieleckim (ob. woj. świętokrzyskie, pow. kielecki), który po unicestwieniu przez pożar rodzinnego, drewnianego dworu planował tam wybudować murowaną siedzibę rodową. Z jej projektu dziś znany jest tylko rysunek, opisany przez Marconiego jako *1-szy szkic nie wykonany* (MNW, Zb. Rys. Pol., sygn. 3026), który przedstawia neobarokową fasadę jedenastoosiowego parterowego dworu z dachem mansardowym i trzema nakrytymi kopułami, wydatnymi ryzalitami.

Z kolei faktycznie do dziś zachowana dawna siedziba Dobieckich w Łopusznie, wzniesiona przez W. Marconiego najpewniej w 1898 roku, to eklektyczny, podpiwniczony, piętrowy pałac z użytkowym poddaszem o pasmowo rozczłonkowanym planie z narożną okrągłą wieżą i loggiami osłaniającymi wejście frontowe i wyjście na ogrodowy taras. Pałac pod względem użytkowym i zdrowotnym zaprojektowany bardzo nowocześnie, z szerokim wykorzystaniem korytarzowego układu pomieszczeń i zastosowaniem

dużych powierzchniowo, różnego kształtu otworów okiennych (Kalina, Mirowski, 2005, NID, Zb. KEZAiB). Jego nieregularną, malowniczą architekturę tworzą umiejętnie przez projektanta zestawione elementy i detale zaczerpnięte m.in. ze średniowiecznych zamków (wieża), renesansowych włoskich willi (loggie, obramienia okien) i francuskich barokowych pałaców (np. szczyty ryzalitów), które przez Marconiego zostały w sposób niebanalny opracowane w tynku i miejscowym łamanym piaskowcu (il. 8C).

3.4. Projekty i realizacje kamienic w Warszawie

Rozwijając działalność projektową na prowincji Królestwa Polskiego Marconi jednocześnie starał się być stale obecnym na warszawskim rynku architektonicznym.

W 1894 roku dla M. Czosnowskiego opracował projekt czterokondygnacyjnej kamienicy na posesji oznaczonej nr 5191/1147D przy ulicy Twardej 64 w Warszawie (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. II). Posesji o nieregularnym kształcie, wówczas zabudowanej jedynie w tylnej, szerszej części parterowymi jednotraktowymi oficynkami, a w węższej części frontowej, wzniesionym po 1885 roku, niewielkim, parterowym budynkiem mieszkalnym z niskim pięterkiem i częścią gospodarczą. Kamienica zaprojektowana przez Marconiego miała zająć całą szerokość przyulicznej części działki i składać się z dwu i pół traktowego budynku frontowego oraz dwóch krótkich, jednotraktowych oficyn bocznych. Fasadę kamienicy architekt zamierzał zrealizować w stylistyce włoskiego renesansu. Usługowe przyziemie, z otworem bramnym na osi, a także pierwsze piętro planował wyróżnić boniowaniem, a osie skrajne zaznaczyć ślepymi ryzalitami oraz balkonami na pierwszym i drugim piętrze. Jak zwykle u niego, prócz wydatnego gzymsu koronującego, zasadniczym elementem wystroju architektonicznego fasady miały być starannie zaprojektowane obramienia okienne, w tym przypadku zdobiące tylko okna trzech górnych pięter (il. 9).

Kolejne zlecenie, które również nie doczekało się realizacji, architekt otrzymał w 1895 roku od J. Rosenmana, ówczesnego właściciela nazywanej Bagatelą obszernej posesji nr 1761B (ob. ulica Bagatela 13 i 15) w Warszawie. Jego przedmiotem był projekt trzyfrontowej kamienicy u zbiegu ulic Bagatela i Klonowej przy dzisiejszym placu Unii Lubelskiej. Działka ta była wówczas częściowo zabudowana. Jej część zachodnią zajmował dawny pałac Marcelego Bacciarellego z wjazdem od strony placu, zaś część wschodnią — obszerne ogród i budynki gospodarcze (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. I; Kwiatkowski, 1973, s. 9–11, 35–37). Zgodnie ze szkicowymi proje-

jektami Marconiego, nowa trzypiętrowa kamienica o narysie nieregularnego sześciokąta miała powstać w miejscu dawnego pałacu. Tworzyć ją miały trzy otaczające podwórze dwutraktowe skrzydła frontowe z bramą przejazdową na osi fasady zachodniej i jednotraktowa oficyna tylna. Od strony placu Unii Lubelskiej i ulicy Klonowej na parterze od frontu architekt przewidywał utworzenie lokali usługowych. Na tym poziomie mieszkania planował umieścić tylko w skrzydle od ulicy Bagatela i w trakcie podwórzowym. Pozostałe lokale mieszkalne, obsługiwane przez pięć klatek schodowych, rozplanował na wyższych piętrach. W sumie w kamienicy miało powstać około 28 mieszkań, w oficynie tylnej dwu-, a w skrzydłach frontowych w większości pięcio- i sześciopokojowych. Zamiary Marconiego względem stylowego opracowania elewacji projektowanego budynku niestety nie są znane.

Warto zauważyć, że nowa zabudowa na posesji przy ulicy Bagatela 15 powstała dopiero w latach 1911–1913. Stała na niej wówczas, do dziś zachowana, trzyfrontowa, siedmiopiętrowa kamienica Jana Łaskiego, dzieło znanych warszawskich architektów, Henryka Stifelmana i Stanisława Weissa (Kilanowski, 2021, s. 106).

Jedyną kamienicą, którą w omawianym okresie W. Marconi nie tylko kompleksowo zaprojektował, ale też pomiędzy 1897 a 1906 rokiem zrealizował (Zieliński, 2003, s. 31), była dziś nieistniejąca, trzypiętrowa kamienica Franciszka Śliwińskiego przy ulicy Leszczyńskiej 8 (hip. 2788) w Warszawie. Według szkicowych projektów, które architekt zaczął przygotowywać już w lutym 1896 roku, miały ją tworzyć: dwutraktowy, siedmio- lub dziewięciosiowy budynek frontowy z umieszczoną na osi bramą przejazdową oraz trzy obiegające podwórze jednotraktowe oficyny. W kamienicy łącznie miało się mieścić: od frontu 8 większych, a w oficynach 8 mniejszych mieszkań. Na podstawie zachowanych archiwaliów trudno jest jednak określić, który z wariantów jej rozplanowania ostatecznie został zrealizowany, a także, jaki kostium stylowy otrzymała jej fasada (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. II).

Z zachowanych materiałów archiwalnych wynika, że w 1897 roku W. Marconi wykonał także projekt i nadzorował prace remontowo-modernizacyjne w narożnej kamienicy przy ulicy Marszałkowskiej 116/Złotej 10 w Warszawie (hip. 1394 i 1494) (MNW, Zb. Arch., sygn. 103, t. II). Nieruchomości w owym czasie należącej do inżyniera chemika Ignacego Bendetsona (1858–1919), który — podobnie jak Marconi — od 1898 roku aktywnie działał w Stowarzyszeniu Techników w Warszawie (Śp. Ignacy Bendetson, 1919, s. 44).

Równolegle architekt, od około 1888 roku mieszkający przy ulicy Ordynackiej 8 (*Józefa Ungra Kalendarz...*, 1888, s. 33), zaangażował się w realizację trzypiętrowej, dwufrontowej kamienicy na działce nr 2872 przy ulicy Ordynackiej 9/Wróblej 17 (ob. Kopernika) (MNW, Zb. Fot. i Ikon., sygn. 1782; Zieliński, 2011, s. 386), która dała początek jego wieloletniej działalności projektowej, a także inwestycyjnej, w tym — wcześniej mocno zaniebdanym — rejonie Warszawy (APW, Zb. K, sygn. 72_201_0_1_57_0008).

Umacniając krok po kroku w latach 1888–1898 swoją pozycję wolno praktykującego architekta W. Marconi jednocześnie z roku na rok coraz bardziej aktywnie angażował się w działalność społeczną i stowarzyszeniową. Jako projektant nie odmawiał współpracy przy realizacji różnego rodzaju inicjatyw społecznych. Jak już wspomniano, w 1892 roku bezinteresownie zaprojektował niewielką, neogotycką kaplicę w Otwocku. W roku 1896 roku *pro bono* wykonał projekt i nadzorował budowę budynku głównego i oficyny przytułku św. Franciszka Salezego na Solcu 36 w Warszawie, a potem współpracował z jego zarządem (Żor, 2018, s. 42, 60, 65). Na prośbę Komitetu budowy w Warszawie pomnika Adama Mickiewicza, razem z Józefem Piusem Dziekońskim w 1897 roku aktywnie włączył się w prace jego Komisji doradczych: artystycznej i techniczno-wykonawczej, a także zaprojektował granitowe podstawy pod okalającą pomnik dekoracyjną balustradę (Wasilewski, 1899, s. 20).

Jako miłośnik architektury, sztuki i zabytków przeszłości od 1882 roku był czynnym członkiem Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskim. Od około 1893 zaczął też systematycznie dokumentować fotograficznie cenne zabytki polskiej architektury, sztuki i rzemiosła artystycznego. Swoje fotografie publikował w kolejnych 17 zeszytach pt. *Album architektoniczne dawnych zabytków i pamiątek przeszłości od XII do XIX wiek*, które w latach 1894–1900 regularnie wydawał z pomocą brata Jana (1845–1921). Od około połowy lat 90. XIX wieku Marconi zaczął też gromadzić i zabezpieczać elementy historycznego wystroju i wyposażenia, narażonych na zniszczenie warszawskich zabytków (Rozbicka, 2019, s. 31–34).

Jednocześnie, jako architekt-praktyk żywo interesował się technicznymi aspektami budownictwa i projektowania architektonicznego. Od około 1890 roku był aktywnym członkiem, a w latach 1895–1904 — wiceprezesem Sekcji Technicznej Oddziału Warszawskiego Towarzystwa Popierania Rosyjskiego Przemysłu i Handlu (Pilatowicz, 2005, s. 149–250). Jako działacz Sekcji Technicznej czyn-

nie wspierał m.in. inicjatywę utworzenia w Warszawie Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej oraz szkoły dla polskich rzemieślników (Zniński, 1925, s. 12). Należał też do grupy 52 warszawskich architektów, którzy w ramach Sekcji Technicznej w roku 1898 utworzyli Delegację Architektoniczną, tj. pierwsze na ziemiach polskich ciało kolegialne skupiające wyłącznie architektów (Glegoła, 2013, s. 22). Często też był referentem na organizowanych przez Sekcję posiedzeniach odczytowych, na których w omawianym okresie wypowiadał się m.in. w takich kwestiach, jak: budowa domów w warunkach zimowych (*Sekcja Techniczna...*, 1895a, s. 44), normalizacja wymiarów cegły w Królestwie Polskim (*Sekcja Techniczna...*, 1895b, s. 67) i dobór drewna budowlanego (*Sekcja Techniczna...*, 1896, s. 331), a także na temat udziału budowniczego w przygotowywaniu planów kanalizacji (*Sekcja Techniczna...*, 1898c, s. 857), zastosowania siatek z blachy stalowej (*Sekcja Techniczna...*, 1898b, s. 272) i jakości warszawskiego budownictwa w warunkach koniunktury budowlanej (*Sekcja Techniczna...*, 1898a, s. 139–140).

Władysław Marconi, 50-letni, sumienny w pracy architekt z dwudziestoletnim stażem w dziedzinie projektowania architektonicznego i konserwacji zabytków, a przy tym dobry organizator obznajomiony z nowoczesnymi materiałami i technikami budowlanym, zaangażowany społecznie człowiek *wysokich zalet charakteru i umysłu* (*Z Sekcji technicznej...*, 1901, s. 197), już w końcu lat 90. XIX wieku niechybnie stał się w Warszawie osobą powszechnie znaną i szanowaną. Czego zdaje się dowodzić także fakt powierzenia mu w marcu 1898 roku przez Zarząd Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Rossya” *stanowiska wykonawcy-budowniczego* flagowej inwestycji — monumentalnego, najnowocześniejszego w mieście pod względem technicznym i technologicznym, gmachu Towarzystwa „Rossya” przy ulicy Marszałkowskiej w Warszawie (*Księga pamiątkowa ...*, 1900, s. 2). Gmachu, którego realizacja w latach 1898–1900 przyniosła Władysławowi Marconiemu szczerze uznanie współczesnych i zapoczątkowała kolejny, najbardziej twórczy i owocny, a zarazem ostatni już etap jego pracowitego, długo pozbawionego spektakularnych sukcesów, zawodowego życia.

4. PODSUMOWANIE

Przeprowadzona, głównie w oparciu o materiały źródłowe, analiza dorobku projektowego i realizacyjnego Władysława Marconiego w latach 1877–1898 wskazuje, że jego pozycja na rynku

architektonicznym zaczęła się stabilizować dopiero po 1888 roku. Około 1890 roku architekt otrzymał pierwsze w swojej karierze zamówienia na projekty kościołów w ceglany *stylu wiślano-bałtyckim* w Mogielnicy, Kucowie i Kamienskoje oraz zrealizował *pro bono* neogotycką kaplicę w Otwocku. Równolegle, w latach 1889–1893, przebudował, rozbudował i opracował *stylowo* w guście włoskiego renesansu lub francuskiego baroku, cztery warszawskie kamienice, przy ulicach: Królewskiej, Brackiej, Pięknej i Alejach Jerozolimskich. Nie udało mu się tylko zrealizować projektu willi/pałacyku w podwarszawskiej Wiązownej i pałacu w Roskoszy.

Szczególnie istotny dla W. Marconiego okazał się być jednak dopiero rok 1893, który w jego życiu zawodowym, poza rozpoczęciem budowy kościołów w Mogielnicy i Kucowie, przede wszystkim zaznaczył się pozyskaniem pierwszych zleceń na prace konserwatorsko-modernizacyjne, w pałacu w Wilanowie i dworze w Oborach. Zleceń, które najpewniej otworzyły mu drogę do realizacji w latach 1896–1900 prac projektowo-restauratorskich w pałacu Potockich w Warszawie, a od 1897 roku być może także w pałacu Zamoyskich w Kozłowie.

Równolegle, w latach 1893–1898, W. Marconi nadal projektował różnego typu budynki współczesne. Coraz jednak rzadziej były to budowle sakralne, a jeśli już, to niewielkie, jak neogotycka kaplica grobowa w Słomczynie czy też nawa boczna kaplicy klasztornej Sióstr Miłosierdzia przy ulicy Tamka w Warszawie. Architekt koncentrował się przede wszystkim na projektowaniu różnych w typie i skali budynków mieszkalnych. Poza Warszawą w tych latach wybudował neorenesansowe wille z wieżą w Skierniewicach i Pyrach oraz dwory, *anglo-renesansowy* w Dębnoli i neobarokowy w Chlewni. W guberni radomskiej zrealizował eklektyczne pałace, w Górkach Klimontowskich i Łopusznie. Zaprojektował też dla Wellischów niezrealizowany dom letni w Turczynku.

Jednocześnie praktykę projektową architekt starał się rozwijać na terenie Warszawy. W latach 1894–1895 raczej bez sukcesów realizacyjnych, gdyż do budowy zaprojektowanych wówczas przez niego kamienic przy ulicach Bagatela i Twardej nie doszło. Początek dobrej passy na gruncie warszawskim przyniósł Marconiemu dopiero rok 1897. Wykonał wówczas kompleksowy projekt i rozpoczął budowę kamienicy przy ulicy Leszczyńskiej oraz zrealizował projekt modernizacji kamienicy u zbiegu ulic Marszałkowskiej i Złotej. Zaangażował się też w projektowanie i budowę dwufrontowej kamienicy na rogu ulic Ordynackiej i Wróblej (ob. Kopernika). Równolegle udzielał się społecznie i nieustająco bardzo

aktywnie działał w środowisku warszawskich techników i architektów.

Wszystko to sprawiło, że W. Marconi stał się w Warszawie architektem powszechnie znanym i poważanym. Nie dziwi zatem, że Zarząd Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Rossya” w roku 1898 jemu właśnie zdecydował się powierzyć *ster i urzędywistnienie* budowy flagowego gmachu Towarzystwa przy ulicy Marszałkowskiej w Warszawie. W owym czasie najnowocześniejszego w mieście budynku mieszkalno-biurowego, którego realizacja w latach 1898–1900, jak czas pokazał, miała zapoczątkować kolejny, najbardziej twórczy i owocny, a zarazem ostatni już etap kariery zawodowej Władysława Marconiego.

REFERENCES

- Aftanazy, R. (1992), *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, II, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Diehl, E. (1893), *Wille w Otwocku i warunki pobytu tamże*, Warszawa: Druk Saturnina Sikorskiego.
- Głęgoła, P. (2013), ‘Oblicza wolności: Wolny zawód architekta. Szkic o genezie organizacji architektów i ich historii na ziemiach polskich do 1939 roku’, *Zawód Architekt*, 2, pp. 16–30.
- Jaroszewski, T.S., Rottermund, A. (1974), ‘Marconi Władysław’ [in:] Rostworowski, E. (ed.), *Polski Słownik Biograficzny*, XIX/4, 83, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, pp. 605–606.
- Jaroszewski, T.S., Rottermund, A. (1977), *Katalog rysunków architektonicznych Henryka i Leandra Marconich w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jaroszewski, T.S. (1981), *O siedzibach neogotyckich w Polsce*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Józefa Ungra *Kalendarz Warszawski popularno-naukowy na rok 1888. Ilustrowany na rok przestępny 1888, który ma dni 366* (1888), Warszawa.
- Juszkiewicz, B. (2004), ‘Przebudowa zespołu pałacowego w Kozłowie w latach 1897–1911’ [in:] Kornacki, K. et al. (eds.) *Muzea — rezydencje w Polsce. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłowie, 14–16 października 2004*, Muzeum Zamoyskich w Kozłowie, pp. 9–30.
- Kasprzycki, J., Stępień, M. (1982), *Warszawskie pożegnania*, Warszawa: Zakład Wydawniczo-Propagandowy PTTK.
- Kilanowski, P. (2021), *Utracone kamienice warszawskie doby wczesnego modernizmu (1909–1914)*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Kisłański, Z. (1894), ‘Ruch budowlany w Warszawie i na prowincji w r. 1893’, *Przegląd Techniczny*, 2 pp. 38–41.
- Kraushar, A. (1904), ‘Dawne pałace warszawskie’, *Tygodnik Ilustrowany*, 23, pp. 451–452.
- Księga pamiątkowa Warszawskiego Oddziału Towarzystwa Ubezpieczeniowego „Rossya”* (1900), Warszawa.

- Kwiatkowski, M. (1973), *Niechaj twych ulic wiatr mnie owionie. Architektura warszawskich dzielnic*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Loski, J. (1876), 'Rozkosz', *Tygodnik Ilustrowany*, 45, pp. 291, 294, 296.
- Łoza, S. (1958), *Szkice Warszawskie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Łoza, S. (1954), *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa: Budownictwo i Architektura.
- Łoza, S. (1954), *Henryk Marconi i jego rodzina*, Warszawa: Instytut Urbanistyki i Architektury (mps).
- M. (1894), 'Konkurs Architektoniczny', *Kurier Warszawski*, 24, p. 2.
- M. G. (1892), 'Z tygodnia na tydzień', *Tygodnik Ilustrowany*, 136, pp. 93–95.
- Marconi, W. (1894–1900), *Album architektoniczne dawnych zabytków i pamiątek przeszłości od XII do XIX wieku*, I–XVII, Warszawa: Drukarnia A. Ginsa.
- Nowińska, K. (2021), 'Kultowa restauracja doby PRL przy Puławskiej', *PASSA Tygodnik Sąsiadów*, 32, p. 3.
- Oktabiński, K. (2019), 'Wiązowna, lotnisko Szlenkierów i Neumanów', *Rocznik Józefowski*, 5, pp. 49–61.
- Omilanowska, M. (2003), *Spis rysunków architektonicznych z akt Komitetu Techniczno-Budowlanego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum w St. Petersburgu: Królestwo Polskie*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk.
- Opis historyczny zboru filjalnego ewangelicko-reformowanego w Kucowie* (1899), Warszawa: Drukarnia A. Ginsa.
- Orłowicz, M. (1922), *Krótki ilustrowany przewodnik po Warszawie*, Warszawa.
- P.T. (1901), 'Gmach Towarzystwa ubezpieczeniowego „Rosssa” w Warszawie', *Przegląd Techniczny*, 27, pp. 257–258.
- P.T. (1905), 'Dwie wille w Turczynku, pod Brwinowem', *Przegląd Techniczny*, 45, p. 535, boards XXV, XXVI, XXVI, XXVIII.
- Pavliuk, O., Gancarz, A. (2018), 'Bez przeszłości nie ma przyszłości — wiedza o kościołach rzymskokatolickich na zaporoskim Przyazowiu', *Łódzkie Studia Teologiczne*, 3, pp. 175–184.
- Piłatowicz, J. (2005), *Ruch stowarzyszeniowy inżynierów i techników polskich do 1939 r.*, II, *Słownik polskich stowarzyszeń technicznych i naukowo-technicznych do 1939 r.*, Warszawa: Naczelna Organizacja Techniczna — Federacja Stowarzyszeń Naukowo-Technicznych Główna Komisja FSNT NOT ds. Seniorów i Historii Ruchu Stowarzyszeniowego.
- Reychman, K. (1936), *Szkice genealogiczne*, series I, Warszawa: F. Hoesick.
- Roguska, J. (1986), *Architektura i budownictwo mieszkaniowe w Warszawie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Architektura willowa*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej.
- Rozbicka, M. (2019), 'Architekt Władysław Marconi jako miłośnik i konserwator zabytków przeszłości' [in:] Rozbicka, M. (ed.) *Studia do dziejów architektury i urbanistyki w Polsce*, II, *Przyszłość rzeczy minionych*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, pp. 7–76.
- 'Sekcja Techniczna Warszawska. Posiedzenie z d. 12 lutego r. b.' (1895a), *Przegląd Techniczny*, 2, pp. 43–44.
- 'Sekcja Techniczna Warszawska. Posiedzenia z d. 26 lutego r. b.' (1895b), *Przegląd Techniczny*, 3, pp. 66–67.
- 'Sekcja Techniczna Warszawska. Posiedzenie z d. 24 listopada r. b.' (1896), *Przegląd Techniczny*, 12, pp. 331–332.
- 'Sekcja Techniczna Warszawska. Posiedzenie z d. 8 lutego' (1898a), *Przegląd Techniczny*, 8, pp. 139–140.
- 'Sekcja Techniczna Warszawska. Posiedzenie z d. 29 marca' (1898b), *Przegląd Techniczny*, 15, p. 272.
- 'Sekcja Techniczna Warszawska. Posiedzenie z d. 6 grudnia r. b.' (1898c), *Przegląd Techniczny*, 50, pp. 857–858.
- Skowyrza, M. (2019), 'Charkowski architekt Marian Józef Zdzisław Charmański (1859–1925)', *Kurier Galicyjski*, 11, pp. 14–15.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (1883), IV, Chlebowski, B., Walewski, W. (eds.), Warszawa: nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego.
- 'Sprawozdanie Komisji konkursowej z osądzenia szkiców do projektu budowy kościoła dla Parafii Praskiej Miasta Warszawy (1887)', *Przegląd Techniczny*, 4, pp. 93–95.
- Sprawozdanie Komitetu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskim za rok 1894* (1895), Warszawa: Drukarnia K. Kowalewskiego.
- Stefański, K. (2009), *Ludzie, którzy zbudowali Łódź. Leksykon architektów i budowniczych miasta (do 1939 roku)*, Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy.
- 'Śp. Ignacy Bendetson' (1919), *Przegląd Techniczny*, 9–12, p. 44.
- 'Śp. Władysław Marconi' (1915), *Przegląd Techniczny*, 23–24, pp. 251–252.
- Wasilewski, Z. (1899), *Pomnik Mickiewicza w Warszawie*, Warszawa.
- Wojciechowski, K. (1894), 'Wystawa konkursowa z działu architektury w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskim', *Przegląd Techniczny*, 2, pp. 48–53.
- 'Z Sekcji technicznej warszawskiej' (1901), *Przegląd Techniczny*, 21, p. 197.
- Zieliński, J. (1995), *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, 1, Warszawa: Towarzystwo Opieki nad Zabytkami.
- Zieliński, J. (2003), *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, 9, Warszawa: Towarzystwo Opieki nad Zabytkami.
- Zieliński, J. (2011), *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, 15, Warszawa: Towarzystwo Opieki nad Zabytkami.
- Żniński, Z. (1925), 'Zarys historyczny powstania i rozwoju Biblioteki Muzeum Rzemiosł i Sztuki Stosowanej w Warszawie', *Sztuka w Rzemiośle*, 7, pp. 11–14.
- Żor, A. (2018), *DOM. Historia Przytułku św. Franciszka Salezego*, Warszawa: Towarzystwo Przytułku św. Franciszka Salezego.

ARCHIVAL SOURCES

Warsaw/Warszawa

Central Archives of Historical Records / Archiwum Główne Akt Dawnych (**AGAD**):

- Zbiory Kartograficzne (AGAD, Zb. Kart.): sygn. 0375-06.

State Archives of the Capital City of Warsaw / Archiwum Państwowe m. st. Warszawy (**APW**):

- Zbiór Korotyńskich (APW Zb. K): sygn. 72_201_0_1_57_0008;
- Referat Gabarytów (APW R.G.), t. 3, sygn. 3142; t. 16, sygn. 3988, 2989.

National Library / Biblioteka Narodowa (**BN**):

- Magazyn Druków Ulotnych (BN MDU), sygn. DŻS XII 8b/p. 10/62.

National Museum in Warsaw / Muzeum Narodowe w Warszawie (**MNW**):

- Zbiory Archiwum (MNW Zb. Arch.), sygn. 103, t. I i II (vel Archiwum Rodziny Marconich sygn. 516_1 i 516_2);
- Zbiory Fotografii i Ikonografii (MNW Zb. Fot. i Ikon.) sygn. 911, 912, 913, 916, 918, 919 1781, 1782;
- Zbiory Rysunek Polski (MNW Zb. Rys. Pol.): sygn. 3010, 3013, 3026.

King John III Palace Museum at Wilanów / Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie (**MwW**):

- Zbiory Archiwalne (MwW): sygn. 207, 5750/3, 5750/5, 5750/6.

Institute of Art, Polish Academy of Sciences / Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk (**IS PAN**), sygn. IS_PAN_B0000010370.

Faculty of Architecture Warsaw University of Technology / Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej (**WAPW**):

- Zbiory Naukowe Zakładu Architektury Polskiej (Zb. ZAP WAPW).

National Heritage Board of Poland / Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID):

- Zbiór Kart Ewidencyjnych Zabytków Architektury i Budownictwa (**Zb. KEZAiB**):
 - Maraśkiewicz, J., Maraśkiewicz, A. (1986), Górki Klimontowskie, pałac;
 - Kalina, D., Mirowski, R. (2005), Łopuszno, pałac z bramą wjazdową;
 - Szuliński, J. (2005), Zespół zabudowań Zakładu św. Kazimierza Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia w Warszawie, ul. Tamka 35;
 - Ładzińska, E. (1982), Kaplica cmentarna hr. Potulickich i hr. Mielżyńskich w Słomczynie.